

Dona amb discapacitat. Doble discriminació

Dona amb discapacitat. Doble discriminació

Dona amb discapacitat. Doble discriminació

Monogràfic #12

Observatori de la Discapacitat Física

Barcelona, agost 2018

L'**Observatori de la Discapacitat Física (ODF)** és una eina al servei de les persones amb discapacitat impulsada per COCEMFE Barcelona, Amputats Sant Jordi i Natura i Salut. El ODF s'inspira en la Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets de les Persones amb Discapacitat (2006). Té com a missió aprofundir i generar coneixement sobre la discapacitat per garantir els drets del col·lectiu i posar en l'agenda política la inclusió de les persones amb discapacitat des de la diferència, incidint en l'accessibilitat universal i la cultura de les capacitats.

Coordinació: Pepita Cabiscol, Pilar Díaz i Montse Fernández

Elaboració: Montse Fernández

Observatori del Tercer Sector

<http://observatoritercersector.org>

Aquesta publicació està pensada per a la seva màxima difusió. S'autoritza la seva distribució, còpia i reutilització sempre que es faci sense ànim de lucre i reconeixent l'autoria.

Introducció

La igualtat efectiva entre dones i homes és un qüestió que ha anat prenent protagonisme en els últims anys. La manifestació del 8 de març de 2018, Dia Internacional de la Dona, va ser multitudinària i probablement va marcar un punt d'inflexió respecte a l'espai que ocupa l'equitat de gènere en la nostra societat.

Però existeix encara un espai d'invisibilitat pel que fa a les dones amb discapacitat, les quals estan exposades a una doble discriminació, per raó de gènere i per raó de discapacitat. Conscients d'aquesta realitat es vol aprofundir en quines dimensions i de quina manera es produeix la doble discriminació: el punt de partida és l'article 6 de la Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets de la Persones amb Discapacitat, on es recull:

1. Els Estats Pertanyents reconeixen que les dones i nenes amb discapacitat estan subjectes a múltiples formes de discriminació i, a aquest respecte, adoptaran mesures per assegurar que puguin gaudir plenament i en igualtat de condicions de tots els drets humans i llibertats fonamentals.
2. Els Estats Pertanyents prendran totes les mesures pertinents per assegurar el ple desenvolupament, avançament i potenciació de la dona, amb el propòsit de garantir-li l'exercici i gaudi dels drets humans i les llibertats fonamentals establerts en la present Convenció.

Amb l'objectiu de fer emergir una realitat poc coneguda, aquest monogràfic analitza, a partir de 4 eixos bàsics, la situació de la dona amb discapacitat a Espanya. Els eixos escollits són l'accés a l'educació i el treball, la participació en la vida pública, els drets sexuals i reproductius i la violència masclista. Prèviament, i a fi de contextualitzar el marc d'anàlisi, s'aporten dades demogràfiques sobre la dona amb discapacitat.

Índex

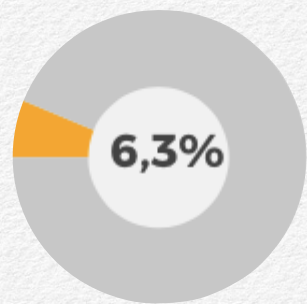
1. Dones amb discapacitat	4
2. Accés a educació i treball	9
3. Participació en la societat	14
4. Afectivitat i sexualitat	20
5. Violència masclista	24
6. Conclusions	29
7. Fitxa tècnica.....	33

Dones amb discapacitat

En aquest capítol es consideren diferents indicadors necessaris per dibuixar el perfil demogràfic de la dona amb discapacitat. Quina població representa sobre el total de dones? I sobre el total de persones amb discapacitat? Aquestes i altres qüestions tindran resposta en aquest apartat a fi de conèixer les característiques sociodemogràfiques de la dona amb discapacitat.

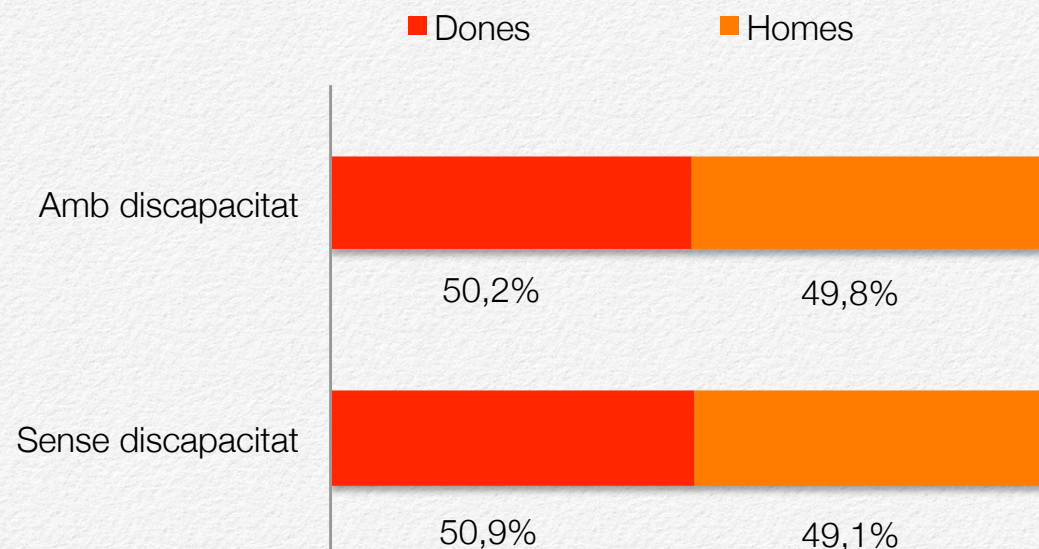
Estadístiques sobre dones amb discapacitat

Segons les xifres oficials de l'INE, l'any 2015 a Espanya vivien un total de 23.733.999 dones. En conjunt representen el 50,9% de la població espanyola. D'aquestes, també segons les mateixa font, 1.505.645 tenen una discapacitat reconeguda. Es tracta d'aproximadament el 6,3% de les dones espanyoles. La proporció de dones en la societat és del 50,9%, i del 50,2% quan parlem de la població amb discapacitat.

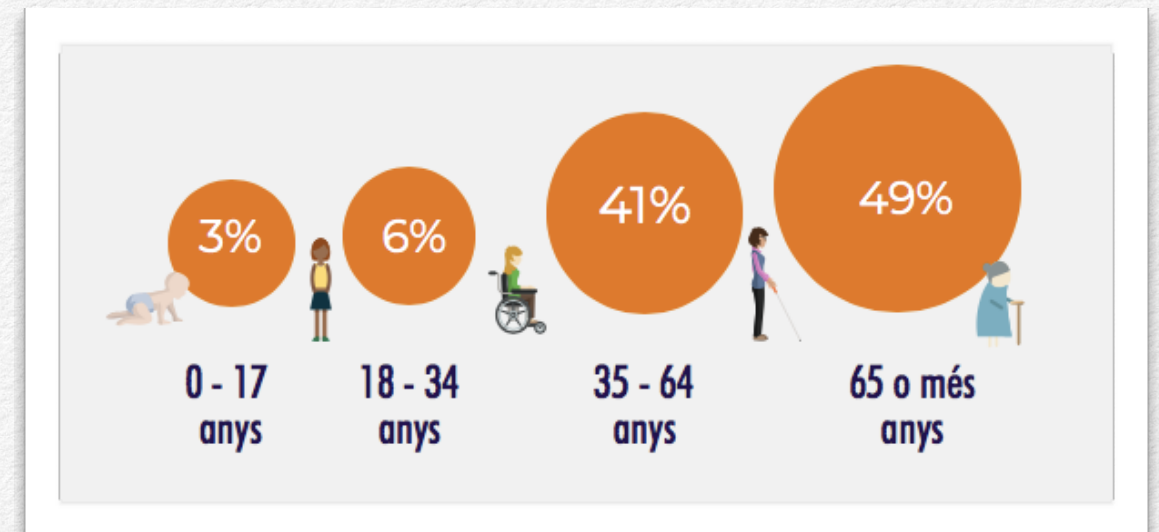
Aproximadament el 6,3% de les dones espanyoles tenen una discapacitat reconeguda

Gràfic 1: Percentatge de dones i homes amb i sense reconeixement legal de discapacitat. Font: Institut de la Dona i Imsero, 2015

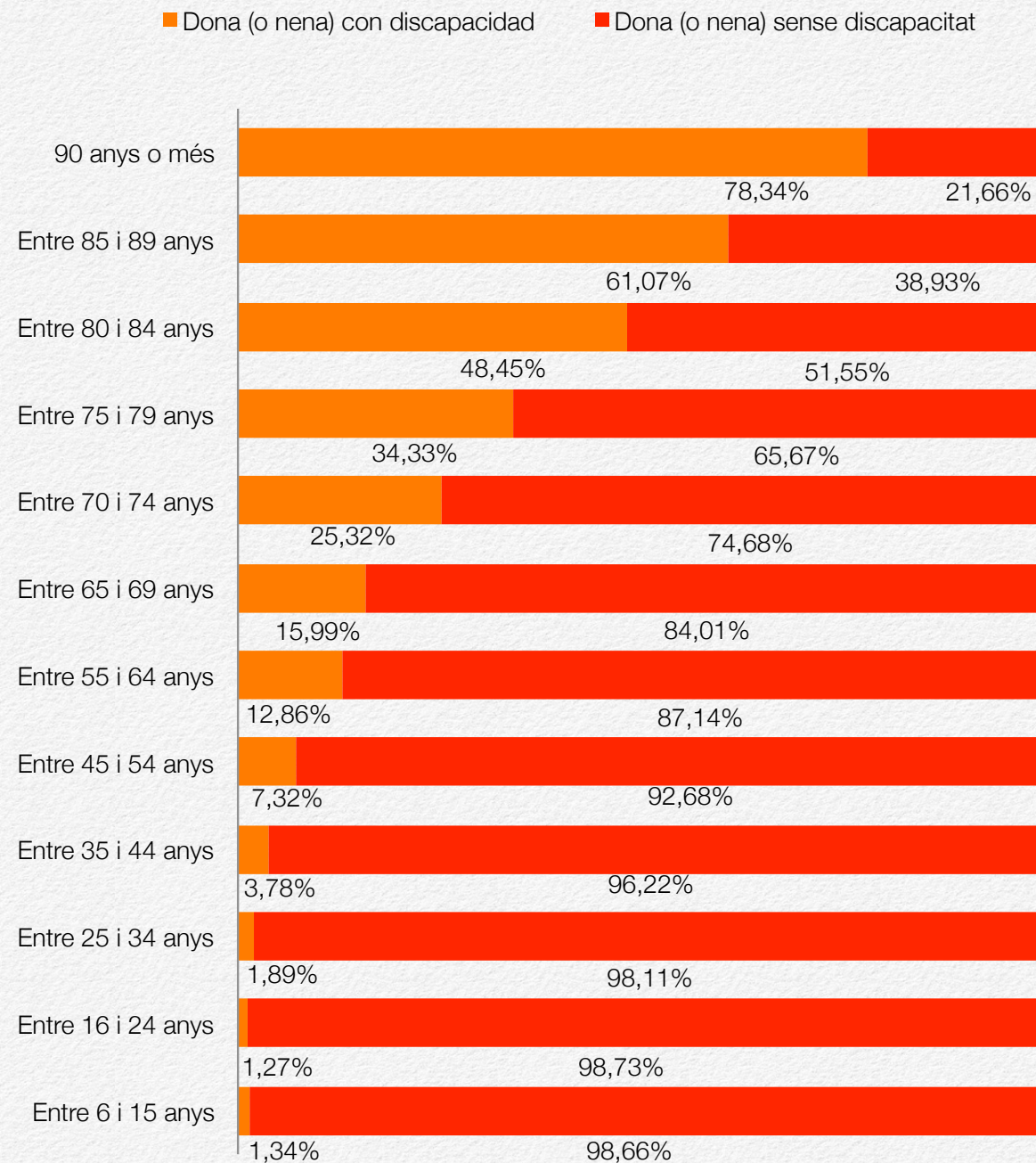
Per grups d'edat, les dones amb discapacitat es concentren en dos trams. D'una banda, el que comprèn la població adulta, d'entre els 35 als 64 anys, amb el 41% de dones. L'altre tram es dona a partir de l'edat de jubilació (65 anys i més) i concentra el 49% de les dones amb discapacitat, sent aquest últim segment, el més nombrós. La infància i joventut suma el 9% de les nenes i joves amb discapacitat.

Gràfic 2: Distribució de les dones amb discapacitat per grups d'edat. Font: Imsero, 2015

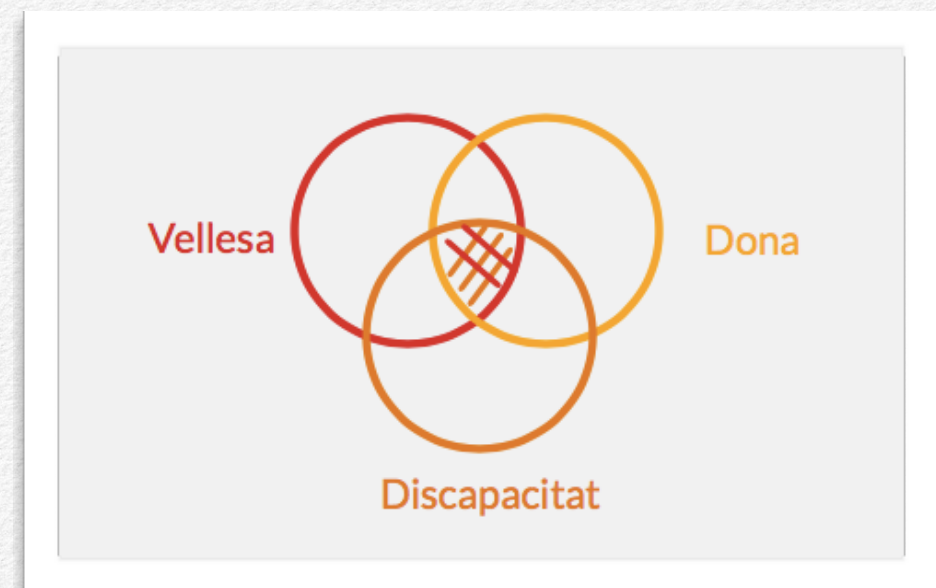
L'anàlisi per grups d'edat de dones amb discapacitat i sense reafirma novament que les dones amb discapacitat es concentren principalment en edats avançades. De fet, a partir dels 85 anys més de la meitat de dones tenen una discapacitat. I la xifra es dispara a gairebé 8 de cada 10 dones en arribar als 90 anys. En el costat oposat es troba en les edats més primerenques, la joventut i fins a arribar a la vida adulta on la incidència de discapacitat no supera el 4% (des dels 6 anys fins als 35 anys).

Gràfic 3: Percentatge de dones amb discapacitat a Espanya respecte al total de dones, per grups d'edat. Font: Institut Nacional d'Estadística, 2016

Segons l'OCDE, Espanya és el segon país del món amb major esperança de vida (83,3 anys), solament darrere del Japó (83,7 anys) i en empat amb Suïssa. Un factor a considerar en la longevitat de les persones són les diferències per sexes que en el cas espanyol és de 5,8 anys. És a dir, al moment del naixement es pronostica que les dones viuen de mitjana 5,8 anys més que els homes.

Amb una esperança de vida en constant augment, la tríade vellesa, discapacitat i dona es converteix en un fet sociodemogràfic cada vegada més comú i que requereix una aproximació específica.

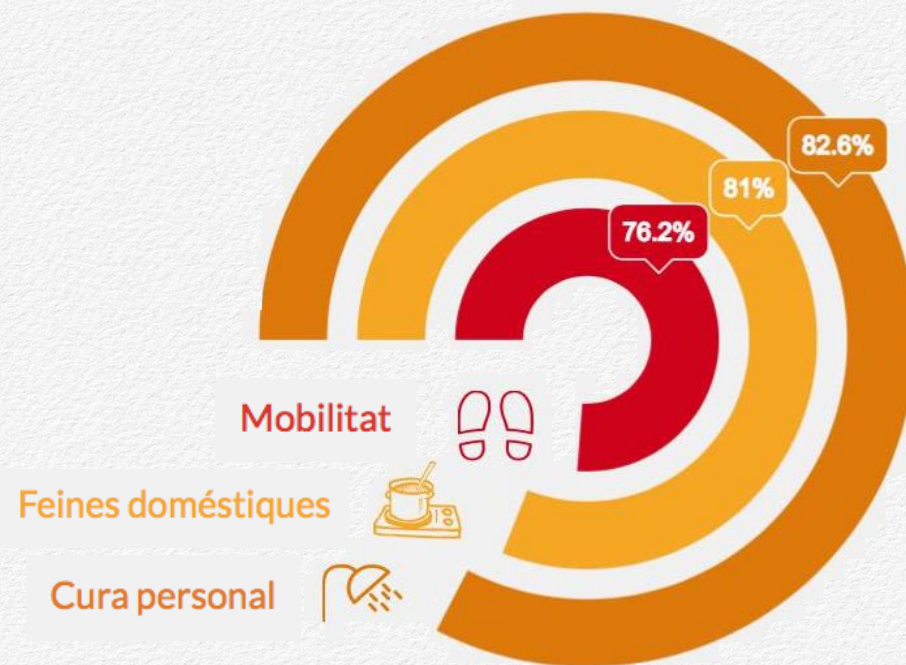

L'esperança de vida a Espanya en 1984 era de 76,5 anys en néixer, segons l'OCDE. I 30 anys més tard, en 2014, va pujar fins els 83,3 anys. És una diferència de gairebé 7 anys en 3 dècades.

Dones segons grau de discapacitat

Una de les principals conseqüències de l'envelliment de la població, i en concret entre les dones (amb i sense discapacitat), té a veure amb les cures i les necessitats de suport. Segons les dades de l'Enquesta Nacional de Salut, on s'analitza la dependència funcional, a partir de la franja de 85 anys, el 76,2% de dones necessita de suports per a la seva cura personal, el 81,0% per realitzar labors domèstiques i el 82,6% per a la seva pròpia mobilitat (independentment de tenir o no una discapacitat).

Gràfic 4: Dones de 85 anys i més segons necessitats en la seva vida quotidiana (dependència funcional). Font: Enquesta Nacional de Salut, INE- MSSSI 2012

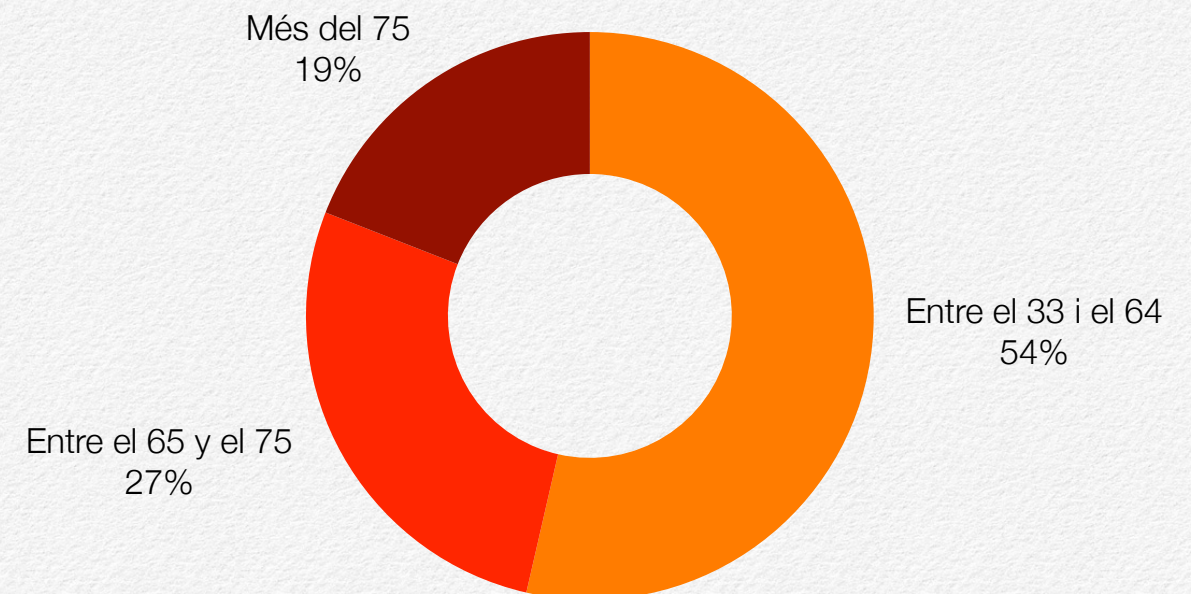

* La discapacitat en edats avançades pot ser sobrevinguda, com a conseqüència del propi envelliment, però també es dona en dones amb discapacitat reconeguda en edats prèvies. La seva esperança de vida, gràcies als avanços mèdics, també ha anat en augment per a aquest segment.

Les necessitats de les dones amb discapacitat poden variar segons el grau i el tipus de discapacitat. La discapacitat reconeguda recull percentatges de discapacitat a partir del 33 per cent en endavant. En el cas de les dones espanyoles, segons dades del Imsero, el 54% tenen un grau de discapacitat que oscil·la entre el 33 i el 64.

El 27% té un grau d'entre el 65 i el 75 i el 19% de les dones amb discapacitat tenen més del 75. Aquest últim tram és en el qual s'ubica la major part de grans dependents, és a dir, persones amb una pèrdua d'autonomia física, mental, intel·lectual o sensorial, que requereix d'un suport continuat.

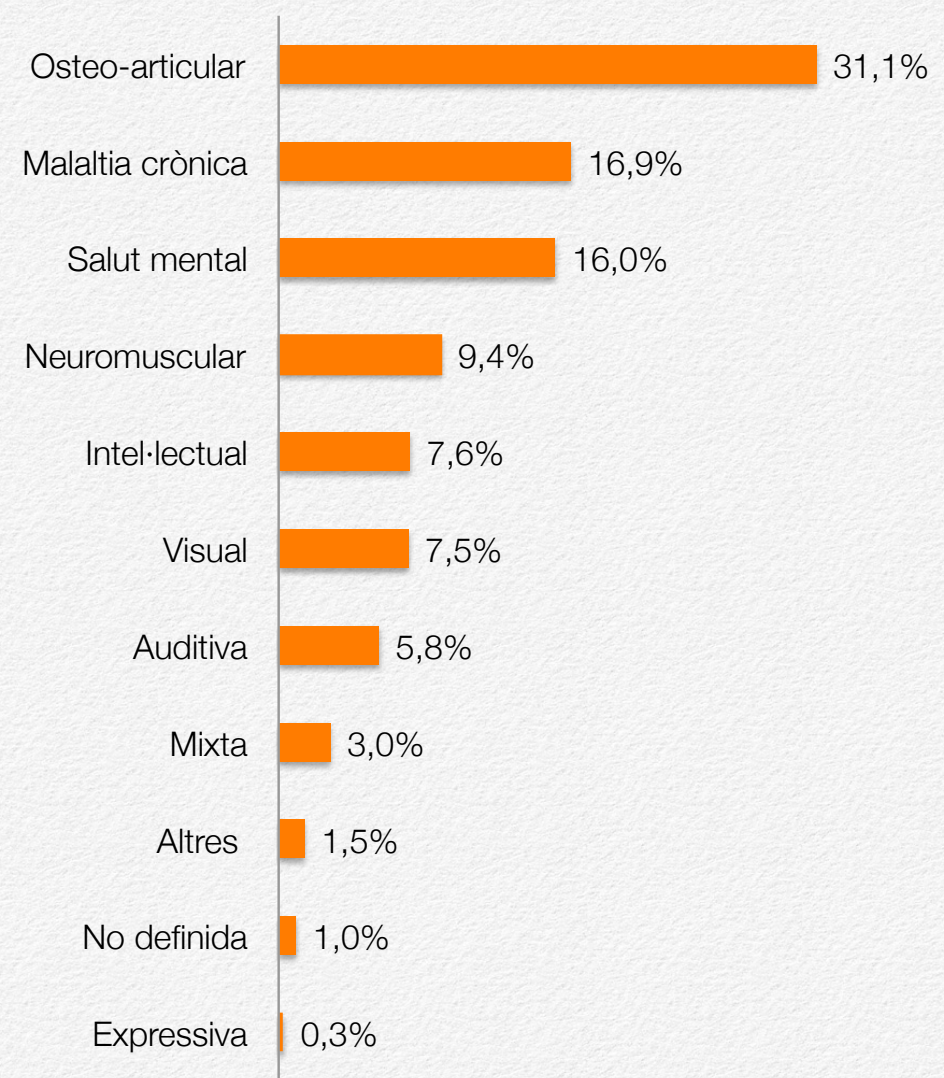
Gràfic 5: Distribució de dones amb discapacitat segons el grau de discapacitat. Font: Imsero, 2015

Dones segons tipus de discapacitat

Entre els tipus de discapacitat més comunes entre les dones destaquen aquelles físiques, com són les osteo-articulars (31,1%), seguides de les malalties cròniques (16,9%) i les relacionades amb la salut mental (16%). Així mateix, les menys freqüents es relacionen amb la discapacitat sensorial, com la visual (7,5%), auditiva (5,8%) i la que afecta a l'expressió (0,3%).

Gràfic 6: Distribució de dones amb discapacitat segons el tipus de discapacitat. Font: Imsero, 2015

Entorn rural i urbà

Per acabar aquest capítol es fa una anotació d'entorn, ja que els estudis que analitzen la discapacitat en zones rurals i urbanes solen remarcar les diferències substancials que es donen entre aquests dos contextos per a les persones amb discapacitat. Entre altres qüestions es parla de la disseminació de serveis i recursos a les zones rurals, la qual cosa provoca la necessitat continuada de desplaçaments. Aquests al seu torn es realitzen principalment en transport privat davant l'escassa oferta de transport públic adaptat. Encara que els estudis més recents són de 2006, és interessant considerar-los ja que llavors es parlava que a Espanya l'11,7% de la població rural tenia una discapacitat reconeguda enfront del 8,6% de la població de contextos urbans.

El percentatge de persones amb discapacitat (sobre el total de la població) en entorns rurals és superior al dels urbans

Perfil de la dona amb discapacitat

Sobre la base de la informació estadística exposada, es pot establir el perfil més comú entre les dones amb discapacitat. Per terme mig, tenen més de 65 anys, tenen una discapacitat física amb un grau d'entre el 33 i el 65 per cent i viuen en entorns rurals.

Aquest perfil remarca aquells elements demogràfics més habituals però no pretén simplificar a la dona amb discapacitat a unes característiques concretes.

Accés a l'educació i el treball

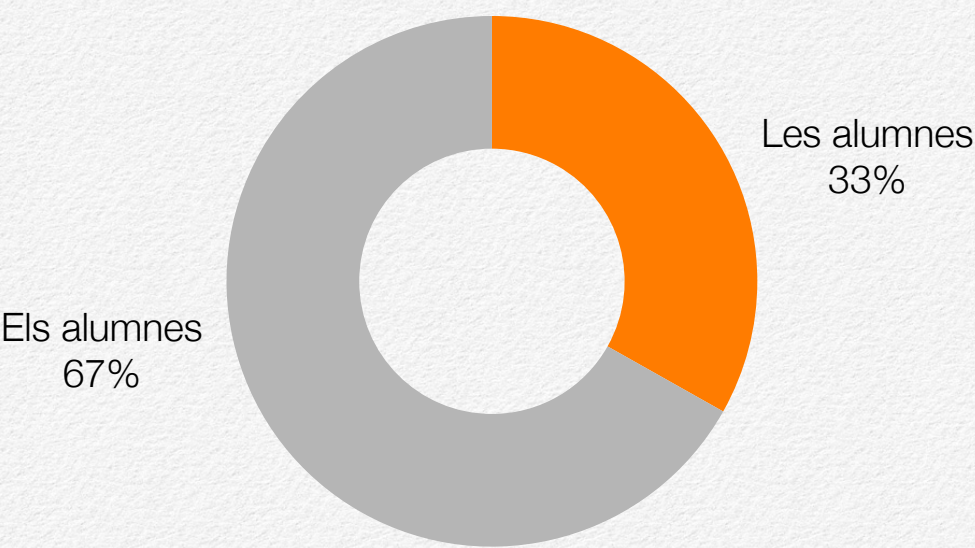
L'accés de les persones amb discapacitat a l'educació i el mercat laboral presenta barreres, tant socials com a físiques, que dificulten que els seus itineraris educatius i professionals es realitzin en igualtat de condicions respecte el conjunt de la població. Des de la perspectiva de gènere cal preguntar: l'accés és encara més restringit en el cas de les dones amb discapacitat?

2.1. Educació no universitària

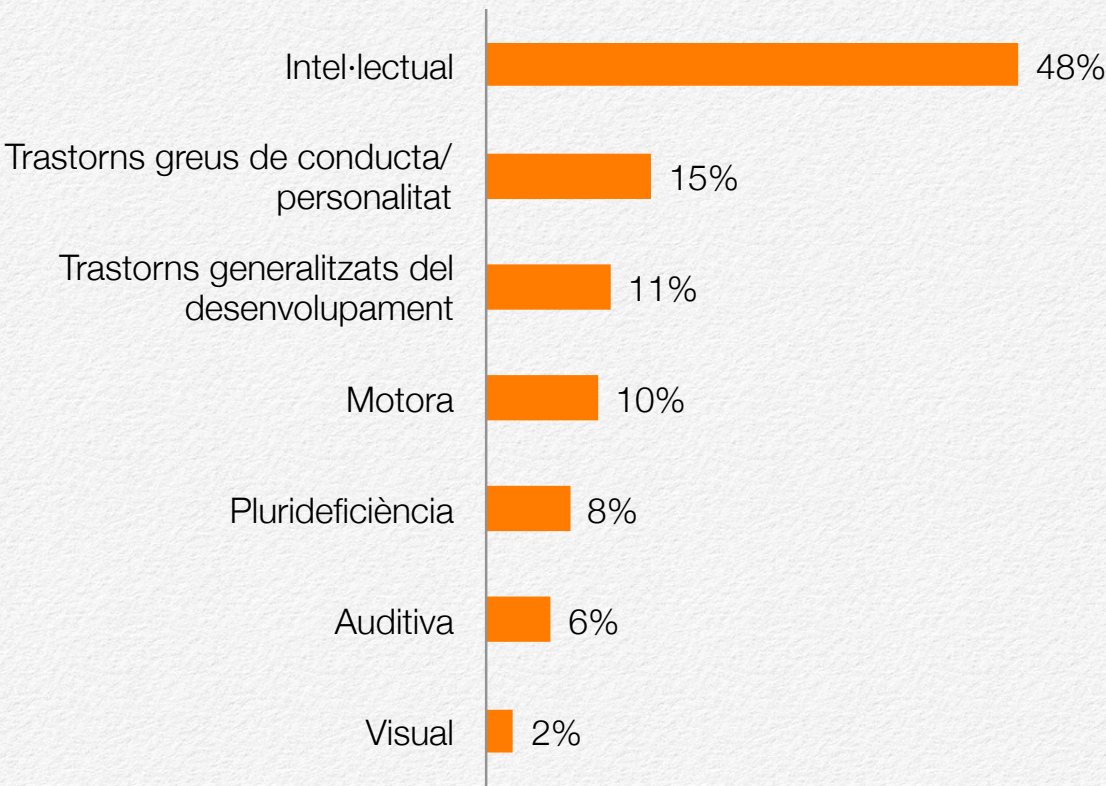
Segons les dades del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport, en el curs escolar 2014-2015 (any més proper a l'actual del que s'han publicat dades) un total de 173.797 alumnes amb discapacitat i necessitats educatives especials van cursar educació infantil, primària, secundària o especial. D'aquests alumnes, 57.635 són nenes. Aquesta xifra suposa el 33% del total de l'alumnat amb necessitats especials, dada molt inferior a la dels nens.

Per tipus d'estudis, les nenes i les joves es concentren principalment en l'educació primària (20.760 nenes), ESO (15.038 nenes i adolescents) i educació especial (12.733 nenes i joves). L'anàlisi segons el tipus de discapacitat mostra com pràcticament la meitat de nenes i adolescents amb necessitats especials tenen una discapacitat intel·lectual, sent altres tipus de discapacitat menys freqüents.

Gràfic 7: Percentatge dels i les alumnes amb necessitats especials de cicles no universitaris. Font: Ministeri d'Educació, Cultura i Esport, curs 2014-2015

Gràfic 8: Distribució de les alumnes amb discapacitat amb necessitats especials segons el tipus de discapacitat. Font: Ministeri d'Educació, Cultura i Esport, curs 2014-2015

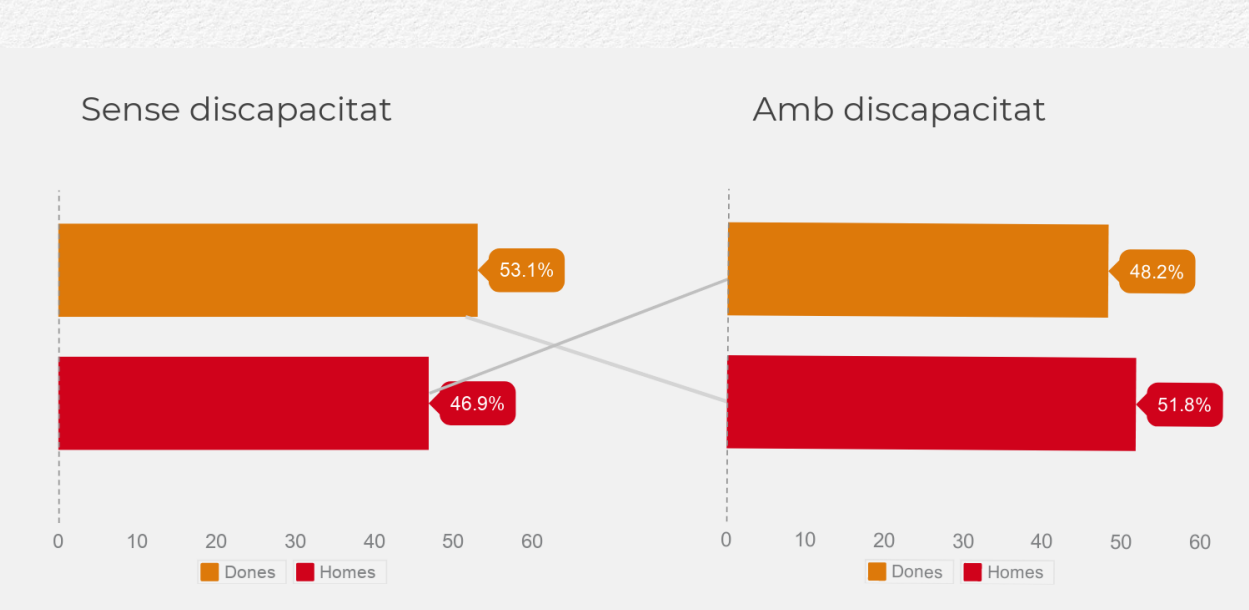

2.2. Educació universitària

Respecte a l'accés a l'educació superior, és ja conegut que les dones han augmentat en poques dècades la seva presència en les universitats espanyoles. De fet, segons les dades de l'INE, en 2015 van representar el 53,1% del total de l'alumnat d'ensenyaments universitaris enfront el 46,9% d'homes.

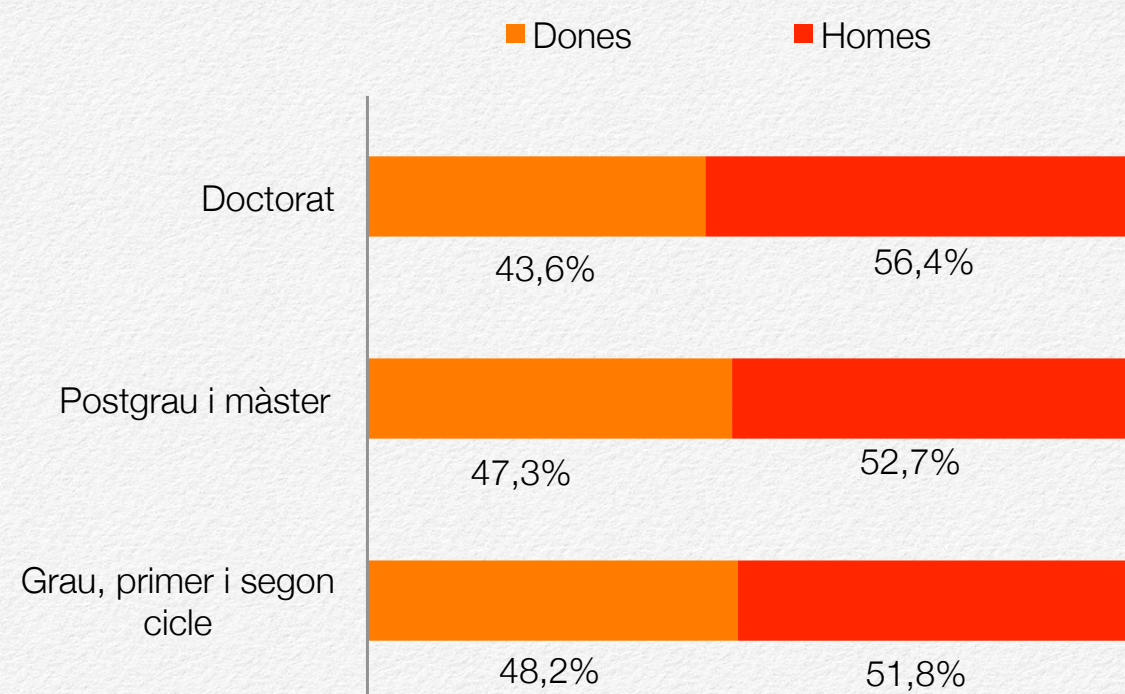
En el cas de les persones amb discapacitat no existeixen xifres censals però gràcies a l'estudi 'Universitat i Discapacitat' de la Fundació Universia es compta amb un estudi mostral que aporta dades en aquesta línia. Aquestes dades apunten al fet que la presència de dones i homes amb discapacitat a les universitats s'inverteixen respecte al conjunt de la població. Les dones representen el 48,2% i els homes el 51,8%.

Gràfic 9: Distribució d'estudiants universitaris de graus, primer i segon cicle, per sexes i presència de discapacitat. Font: INE, 2015 i Fundació Universia.

La presència de les dones amb discapacitat a la universitat disminueix segons s'avança en el nivell d'estudis. Així, mentre el 48,2% de les persones amb discapacitat que estudien graus i estudis de primer i segon cicle (llicenciatures, diplomatures, etc.) són dones, en el cas de postgraus i màsters la xifra es redueix en gairebé 1 punt i en més de 4 en els doctorats.

Gràfic 10: Presència de dones amb discapacitat a la universitat per tipus d'estudis. Font: Fundació Universia.

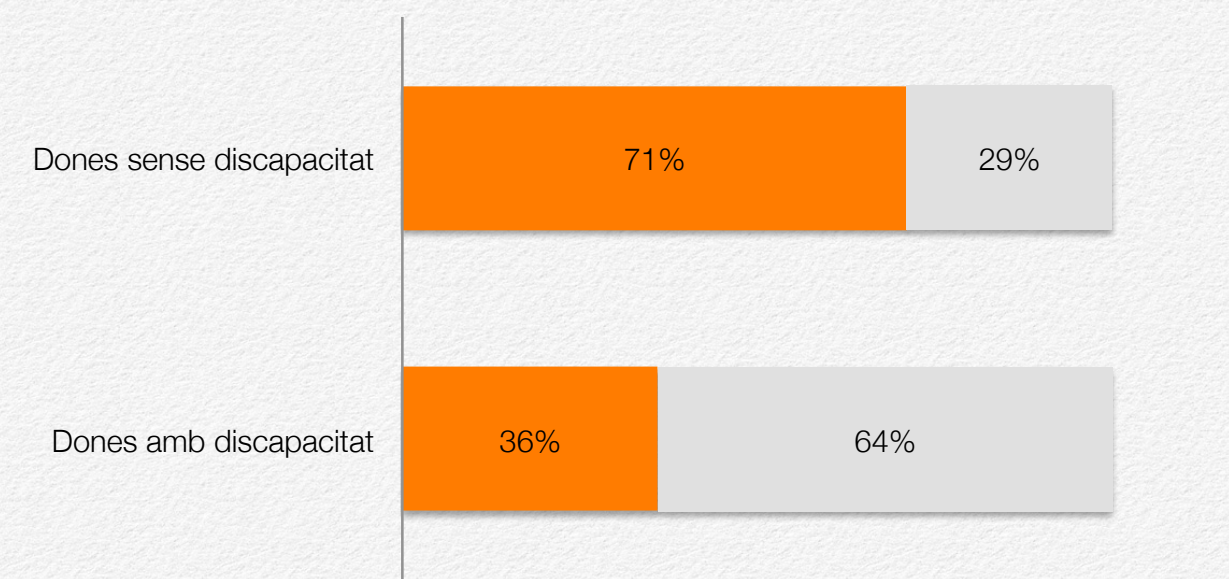
Segons les dades de l'Eurostat (Agència Estadística Europea) de 2012, en el cas d'Espanya, la percepció de barreres en l'educació era un 4% superior entre les dones que entre els homes. Aquesta distància per sexes és la més elevada en països de l'entorn com França, Itàlia i Portugal.

2.3. Accés al mercat de treball

L'accés de les persones amb discapacitat al mercat laboral presenta greus barreres. Tal com assenyalen diverses fonts oficials (i com es va recollir en el monogràfic 3 del ODF) la taxa de població activa amb discapacitat és significativament inferior que la del conjunt de la població. En concret, en 2014, el 37% de les persones amb discapacitat en edat de treballar formaven part de la població activa enfront del 76% del conjunt de la població. Això significa que una alta proporció de persones amb discapacitat es troben fora del circuit laboral (entès com tenir un treball o estar en cerca activa de feina).

La xifra s'accentua quan es parla de dones i, de fet, en aquest cas la bretxa es dona en major mesura per raó de discapacitat que per gènere. Les dades de l'Institut Nacional d'Estadística assenyalen que el 71% de les dones sense discapacitat i en edat de treballar forma part de la població activa. En el cas de la dones amb discapacitat aquesta xifra es redueix al 36%.

Gràfic 11: Dones en edat de treballar que formen part de la població activa en funció de si tenen, o no, una discapacitat. Font: INE 2015

Cal preguntar-se llavors, a què es deu aquesta baixa presència de les persones amb discapacitat al mercat laboral i, en concret, de les dones? Per intentar donar amb les possibles respostes a continuació s'analitzen alguns indicadors relacionats, com és la taxa de desocupació.

El percentatge de dones amb discapacitat desocupades (o en atur) és de pràcticament 1 de cada 3, sent gairebé un punt més alta que la dels homes amb discapacitat i set punts més alta que la de les dones sense discapacitat.

1 de cada 3 dones amb discapacitat en edat de treballar (i que vol treballar) es troba en atur

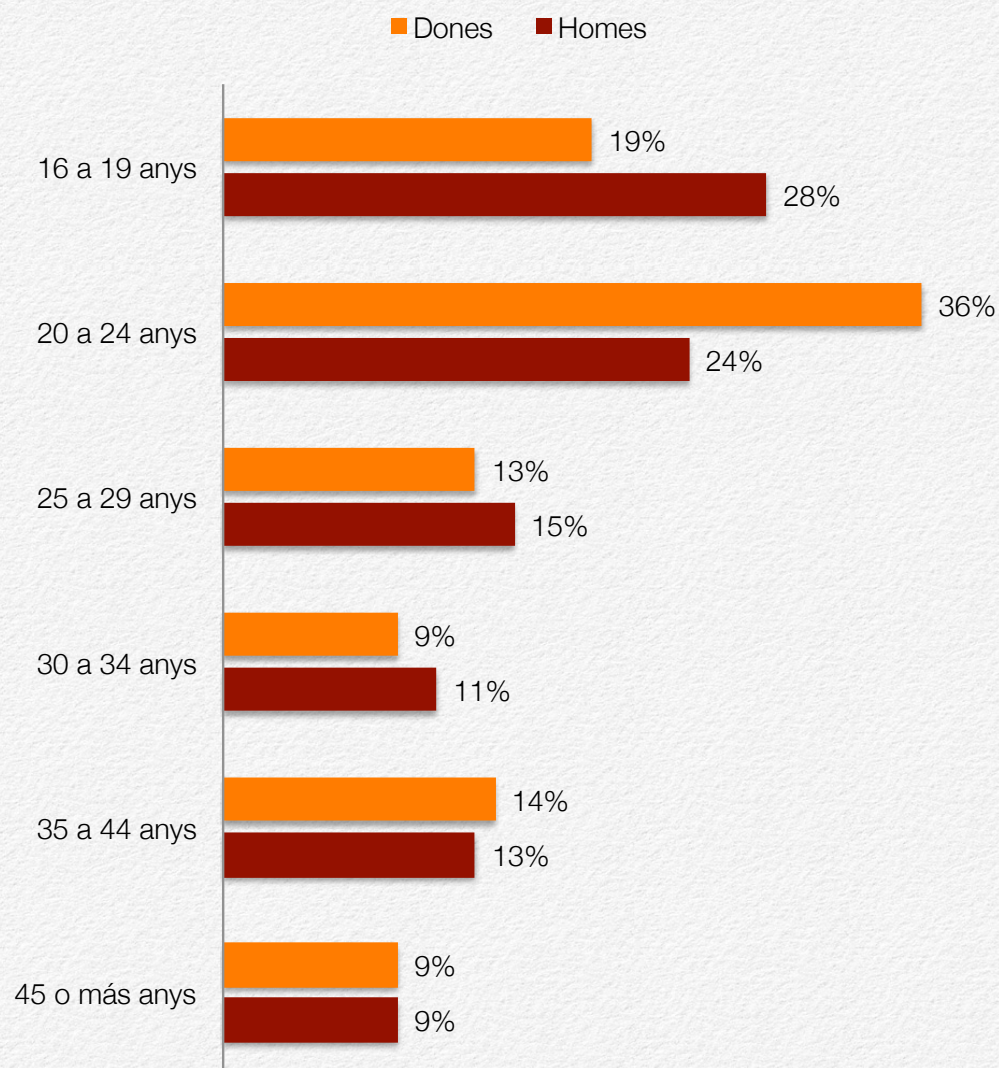
Taula 1: Percentatge de persones, amb i sense discapacitat, desocupades per sexes. Font: INE 2015

		
Amb discapacitat	32,7%	31,9%
Sense discapacitat	25,4%	23,5%

2.4. Diferències laborals entre dones i homes amb discapacitat

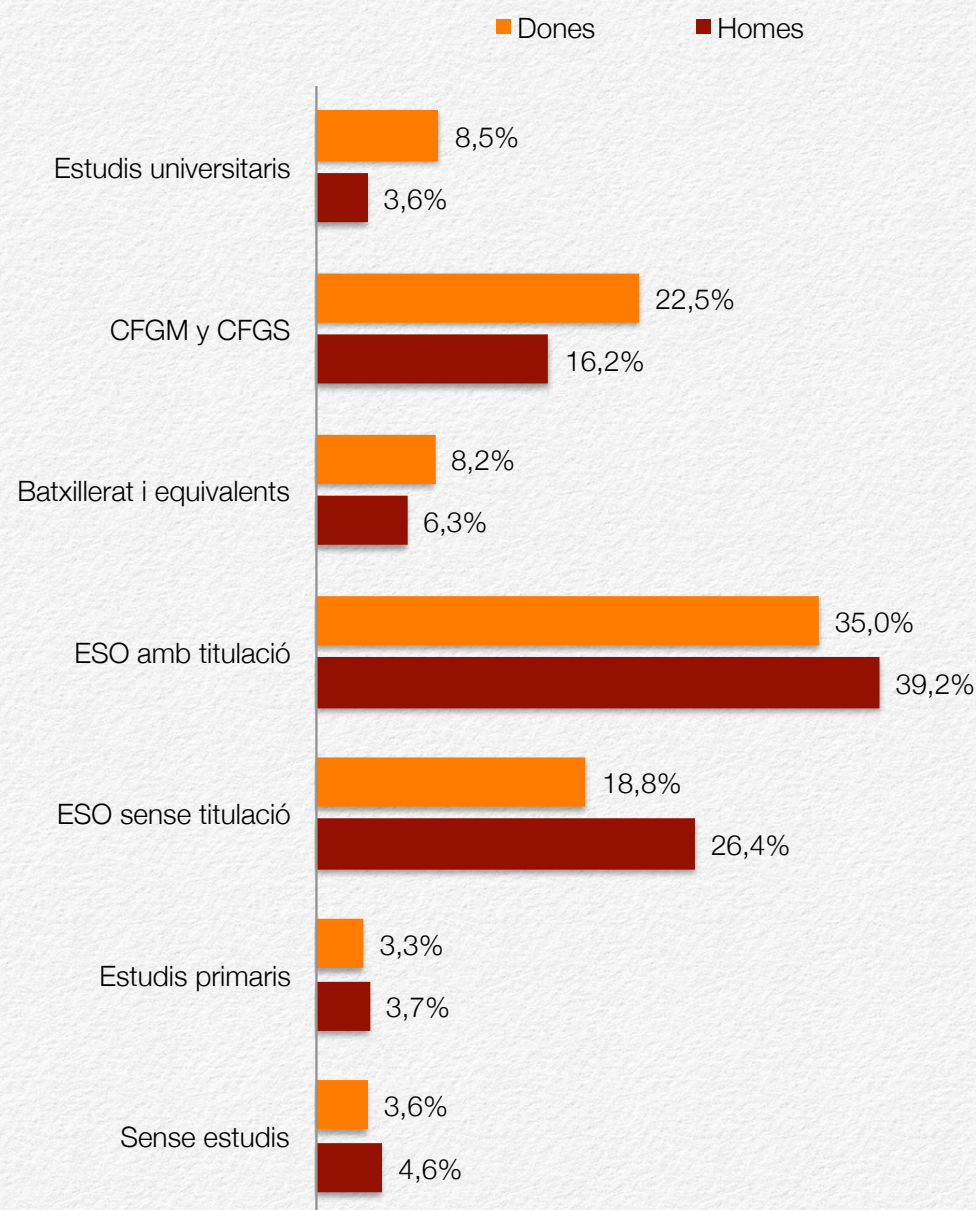
Una altra barrera que troba la dona amb discapacitat en el seu accés al mercat de treball fa referència al retard en el temps en les primeres experiències laborals. Mentre que en el cas dels homes amb discapacitat aquesta es produeix principalment (28% dels casos) entre els 16 i 19 anys, en el cas de les dones amb discapacitat es dóna de forma predominant entre els 20 i els 24 anys (36% dels casos).

Gràfic 12: Edat d'accés al mercat de treball de les persones amb discapacitat, per sexes. Font: Mostra Continúa de Vides Laborals, 2015

Finalment, assenyalar que les dones amb discapacitat ocupades tenen un nivell d'estudis superior respecte els homes. Així, mentre el 8,5% de les dones contractades amb discapacitat disposen de titulació universitària, en el cas dels homes amb discapacitat la xifra es redueix en 5 punts.

Gràfic 13: Nivell d'estudis de les persones amb discapacitat contractades per sexes. Font: Mostra Continúa de Vides Laborals, 2015

Participació en la societat

3

L'esfera pública ha estat tradicionalment un entorn masculí, mentre que l'esfera familiar era considerada un espai femení. Aquest escenari està començant a modificar-se en la nostra societat encara que això no es troba exempt de dificultats. En aquest context, i des de la premissa que les dones amb discapacitat tenen més dificultats, cal preguntar-se: en quina situació es troben?

3.1. Ciutadania plena

La ciutadania plena es pot definir com l'accés universal als drets polítics i socials propis de les democràcies. El concepte, que s'ha anat revisant al llarg de les dècades, ha incorporat diferents elements que permetessin incloure a tots els col·lectius que formen la societat sota el paraigua de ciutadania, fent-los partícips de la vida en comunitat, amb les mateixes oportunitats, drets i deures que la resta de persones.

La ciutadania plena fa referència a les societats inclusives, participatives i democràtiques. En diferents moments de la història han existit col·lectius que han reivindicat el seu espai en la comunitat, cridant l'atenció sobre la seva situació i necessitats concretes. Les persones amb discapacitat no són una excepció en aquest sentit.

Les entitats socials han jugat un paper rellevant en la sensibilització ciutadana i en la reivindicació de drets del col·lectiu de la discapacitat. Han aconseguit sumar veus per a una major incidència política, que s'ha concretat en avanços en múltiples esferes de la vida.

El camí per aconseguir una ciutadania plena no és un camí amb principi i final, ja que requereix d'un seguiment constant que permeti corregir i millorar els seus punts febles, i també identificar i considerar els nous contextos i necessitats que puguin sorgir.

Les societats del segle XXI, segons el sociòleg Zygmunt Bauman, són canviants, estan en constant transformació i caracteritzades per l'absència de referències en el llarg termini.

Aquest tipus de societat, que va denominar 'societat líquida', exigeix una constant capacitat de canvi i d'atenció davant l'emergència de nous models de relació i de convivència.

Des del feminisme han existit (i existeixen) corrents crítiques respecte a determinats models d'inclusió, els quals no contempnen la perspectiva de gènere com un element determinant de la participació. D'aquesta manera, s'apunta el fet que per fer efectius els drets d'alguns col·lectius s'han delimitat, i inclús reduït, els drets d'altres, en concret de les dones.

Segons apunten les crítiques, en les societats occidentals, caracteritzades per l'hegemonia d'un model socioeconòmic patriarcal, capitalista i eurocèntric, el punt de referència social sol ser un home caucàsic d'edat mitjana, amb bon estat de salut i sense discapacitat.

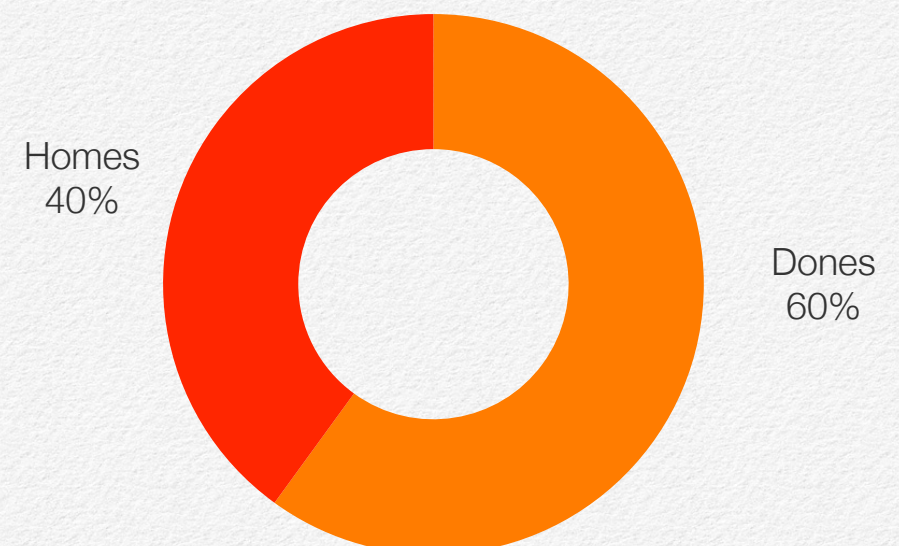
La confluència de col·lectius i entitats que treballen en pro de les persones amb discapacitat i del feminisme és un fet recent, però que sembla clarament necessari.

3.2. Dret a vot

En la Constitució de 1931 quedà recollit el sufragi femení passiu, és a dir, les dones podien presentar-se com a candidates a les eleccions però no votar. Va ser en 1933 quan es va produir la primera votació en què les dones van poder exercir el seu dret al vot. Amb el règim franquista es van eliminar drets i llibertats, incloent el sufragi, el qual es va restaurar després de la dictadura.

Però cal assenyalar que les persones en situació d'incapacitació legal perden, per terme general, el seu dret al vot. Això afecta principalment a persones amb discapacitat intel·lectual. S'estima que en les eleccions de 2017 aquesta situació va afectar a unes 100.000 persones, de les quals el 60% eren dones. Les entitats socials que representen al col·lectiu de la discapacitat van realitzar campanyes de conscienciació i incidència política perquè el debat arribés fins al Congrés dels Diputats. En 2018 el Congrés va aprovar per unanimitat la modificació de la llei electoral (LO-REG) i a partir d'aquest moment el sufragi universal actiu arriba a les persones incapacitades.

Gràfic 14: Persones amb discapacitat sense dret a vot a Espanya en 2017. Font: CERMI i mitjans

Discapacitat i feminisme

L'Observatori de la Discapacitat Física ha tingut la oportunitat d'entrevistar a **Ana Peláez**, recentment triada membre del CE-DAW, el Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació contra les Dones de l'ONU (de l'anglès Committee on the Elimination of Discrimination against Women). Ana Peláez és la primera dona amb discapacitat que forma part d'aquest òrgan. Es recullen aquí algunes de les seves reflexions:

“El comitè de la CEDAW, molt especialment en aquests últims anys, ha vingut coneixent la situació de les dones i nenes amb discapacitat, però en general podem dir que l'ha considerat poc. I per què? Perquè es reporta escassament la situació concreta d'aquest col·lectiu. I això és així perquè no existeixen organitzacions de dones amb discapacitat”.

Existeixen situacions molt complexes per a les dones amb discapacitat a Espanya, però també a França, a Itàlia o en Bèlgica. “A Espanya per exemple pot sorprendre a molta gent conèixer que aproximadament 60.000 dones amb discapacitat no han pogut votar.

Es pot consultar l'entrevista completa en aquest [enllaç](#)

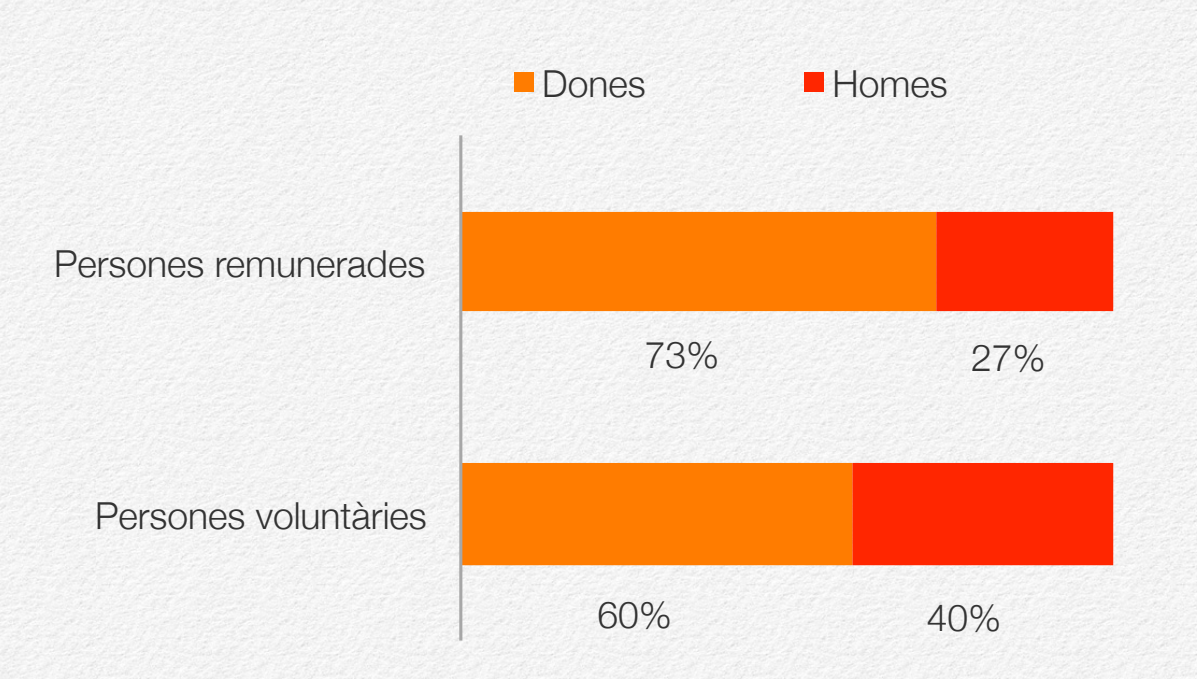
La participació política té com a principal eina democràtica el vot. El sufragi universal es va reconèixer a Espanya en la II República.

3.3. Participació en organitzacions sense ànim de lucre

Les organitzacions sense ànim de lucre són espais de participació social i política fonamentals en les democràcies. Segons diferents estudis realitzats a Catalunya com “*El Panoràmic 2016*” i l’ “*Anuari de l’Ocupació en el Tercer Sector Social 2017*” la participació de les dones en aquestes entitats és significativament més elevada que la dels homes, encara que amb excepcions.

Per il·lustrar-ho s'aporten algunes dades de “*El Panoràmic 2016*”, en concret sobre els equips, on el 60% de les persones voluntàries són dones i el 73% de les persones remunerades també. En les persones remunerades es contemplen principalment persones amb un contracte de treball encara que, de manera molt inferior, també poden haver-hi persones col·laboradores autònomes.

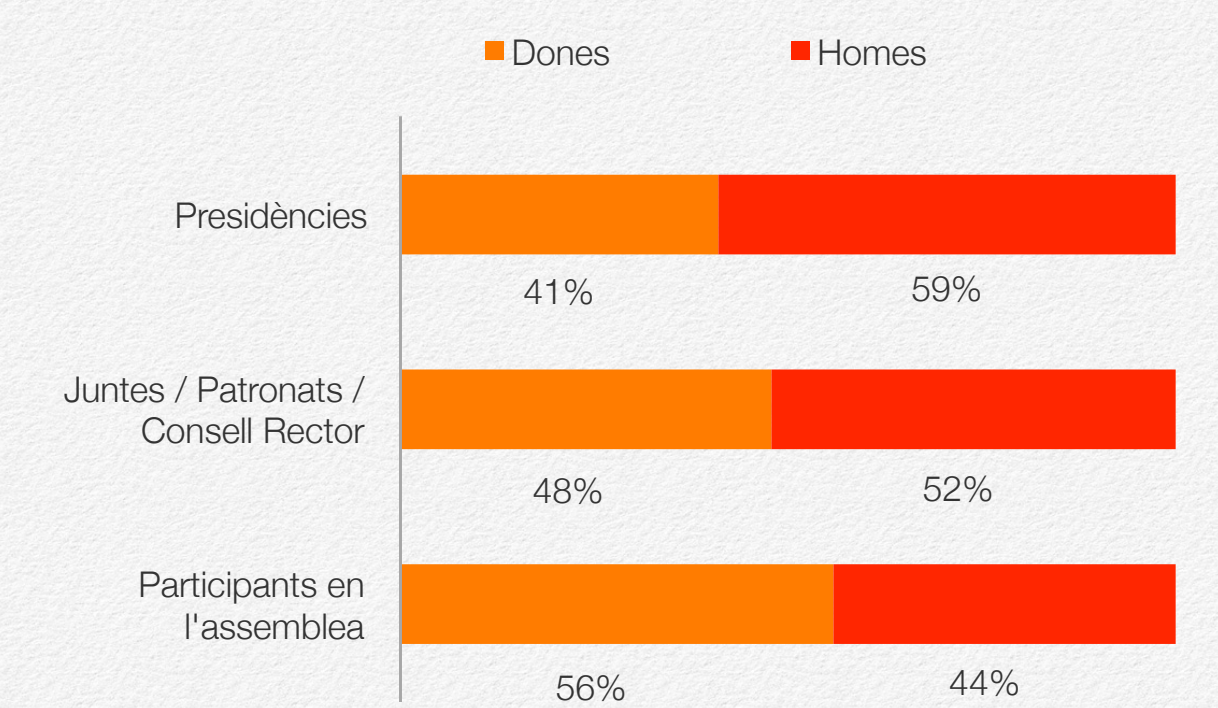
Gràfic 15: Equips de les entitats sense ànim de lucre per sexe. Font: El Panoràmic 2016 (dades de Catalunya).

Als espais de participació ocorre un fenomen interessant respecte al gènere i és que els homes creixen en proporció segons s'augmenta en capacitat de presa de decisions. Així, en la participació en les assemblees, el 56% són dones i el 44% són homes.

Però en el cas d'òrgans com a juntes, patronats i consells rectors, els homes creixen 8 punts, situant-se en el 52%. Cal apuntar que juntes i consells rectors són els òrgans en els quals sol delegar l'assemblea (depenent de si és un associació o una cooperativa), mentre que en les fundacions, davant l'absència d'una assemblea són els patronats els que prenen les decisions. En el cas de les presidències la proporció masculina creix novament, representant pràcticament 6 de cada 10 presidències.

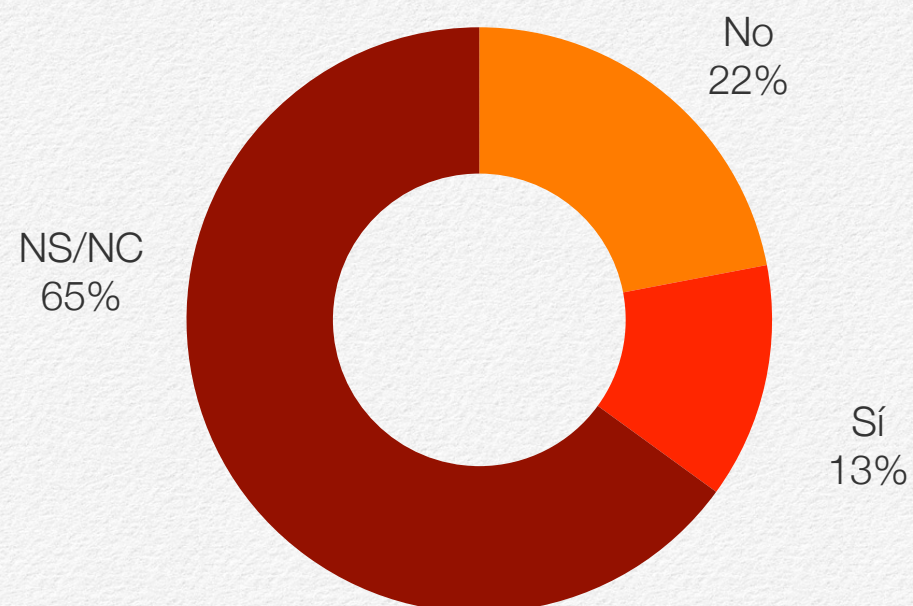
Gràfic 16: Participació en els òrgans de govern per sexe. Font: El Panoràmic 2016 (dades de Catalunya).

En l'edició 2016 de “*El Panoràmic*” es van recollir indicadors sobre la participació de les persones amb discapacitat. En concret es preguntava si entre les persones sòcies és comptava amb la participació de persones amb discapacitat.

Els resultats són clars quant a la invisibilitat i desconeixement de la discapacitat que, com en altres esferes de la societat, es dona també en les entitats sense ànim de lucre. Així, el 65% de les respostes van ser un ‘no sé’ o no van ser contestades. En el 22% dels casos es va afirmar que no es comptava amb persones amb discapacitat i en el 13% sí.

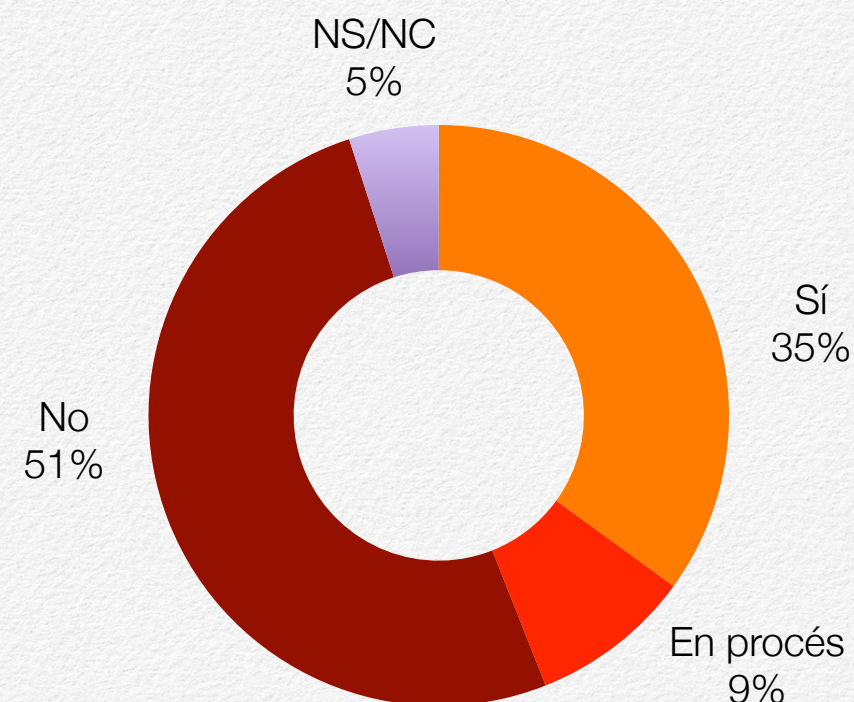
Gràfic 17: La vostra associació compta amb persones sòcies amb discapacitat? Font: El Panoràmic 2016 (dades de Catalunya).

El 65% de les associacions afirma desconèixer si entre els seus associats i associades hi ha persones amb discapacitat

Aquesta resposta va acompanyada d'una altra qüestió que també convidava a la reflexió: s'han incorporat criteris de diversitat en el funcionament associatiu? Les respostes mostren com un repte de les organitzacions no lucratives la incorporació d'aquest tipus de criteris. Més de la meitat afirma no considerar-los, el 35% afirma que sí els considera i un 9% està en procés.

Gràfic 18: S'han incorporat criteris de diversitat en el funcionament associatiu? Font: El Panoràmic 2016 (dades de Catalunya).

Existeixen poques dades respecte a la participació de dones amb discapacitat en les entitats sense ànim de lucre. De fet per a aquest monogràfic s'han aconseguit recopilar dos. Un en relació a la participació en entitats del propi col·lectiu i una altra que fa referència a la participació voluntària.

En el primer cas, la dada és de 2008 però ofereix una primera aproximació a la participació de dones amb discapacitat. Segons l'Enquesta de Discapacitat de l'INE, 6 de cada 10 persones que pertanyen a alguna organització vinculada amb la seva discapacitat són dones.

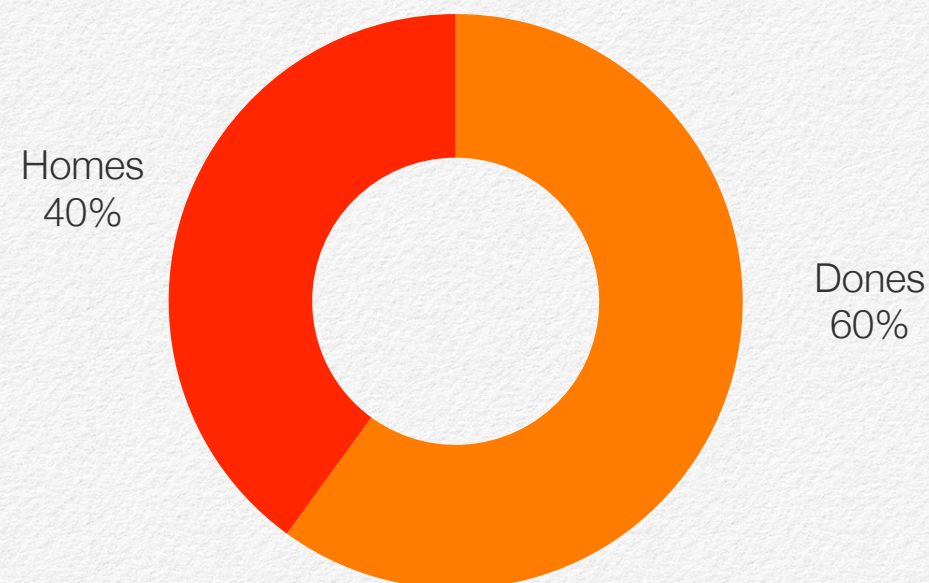
En el cas de la participació voluntària, segons dades de “El Panoràmic 2016” el 27% de les organitzacions afirma comptar amb persones amb discapacitat entre els seus equips voluntaris. En el 56% dels casos es tracta d'entitats socials i en el 44% restant d'altres tipus de organitzacions com les culturals, ambientals, de cooperació internacional, etc.

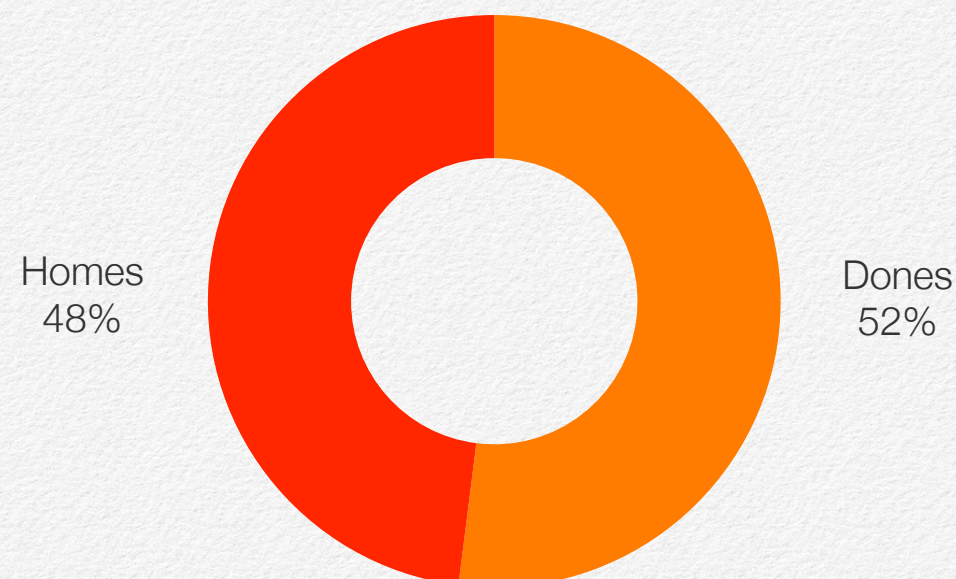
El 27% de les organitzacions sense ànim de lucre afirma comptar amb persones amb discapacitat en els seus equips voluntaris

Complementa aquesta informació l'estudi de 2018 realitzat pel Observatori de la Discapacitat Física juntament amb la Federació Catalana de Voluntariat Social sobre la participació voluntària de persones amb discapacitat. En aquesta recerca s'apunta al fet que el 52% de les persones voluntàries amb discapacitat són dones i el 48% són homes.

Gràfic 19: Persones amb discapacitat que pertanyen a una ONG a causa de la seva discapacitat. Font: Enquesta de Discapacitat 2008, INE.

Gràfic 20: Persones amb discapacitat que realitzen voluntariat, per sexe. Font: “Voluntariat i Discapacitat” (2018). Observatori de la Discapacitat Física i Federació Catalana de Voluntariat Social

Afectivitat i sexualitat

4

Els drets sexuals i reproductius de les dones són vulnerats constantment, més encara quan es parla de dones amb discapacitat. Encara que s'han fet avanços significatius des de que es posessin en l'agenda internacional com un objectiu global, encara queda molt treball. En aquest capítol s'analitza la situació de la dona amb discapacitat respecte aquest tipus de drets.

4.1. Drets sexuals i reproductius

Segons Amnistia Internacional els drets sexuals i reproductius es refereixen a la llibertat de decidir sobre el propi cos i inclouen, entre uns altres, el dret d'obtenir informació precisa sobre aquests assumptes, accedir a serveis de salut sexual i reproductiva, triar si desitja casar-se, quan i amb qui i, finalment, decidir si vol tenir fills i quants.

A més, afegeixen des d'Amnistia Internacional, totes les persones tenen dret a viure lliures de violència però existeixen greus violacions de drets que afecten de manera desigual a homes i dones. Sobretot els vinculats amb els drets sexuals i reproductius afecten de manera desproporcionada a la dones i nenes a tot el món.

Principals vulneracions dels drets sexuals i reproductius de la dona

- Violència sexual
- Mutilació genital femenina
- Embarassos forçosos
- Avortaments forçosos
- Esterilització forçada
- Matrimonis forçats i precoços

Les dones i nenes amb discapacitat estan més exposades a patir una vulneració d'aquest tipus de drets al moment en què no es consideren part integrant de la societat.

En el cas de les dones amb discapacitat a Espanya una de les principals vulneracions de drets reproductius té a veure amb l'esterilització, no sempre consentida, d'aquestes. La por a embarassos no desitjats sol donar motiu al fet que algunes famílies sol·licitin la incapacitació legal de la dona amb discapacitat per posteriorment realitzar una lligadura de trompes per a la seva esterilització.

140
resolucions
d'esterilització

Segons les dades del Consell General del Poder Judicial, el 2016 a Espanya es van resoldre 140 peticions d'esterilització forçosa. Les peticions d'esterilització l'any anterior van ascendir a 71.

“El fet que es practiqui l'esterilització i que sigui considerada com beneficiosa per a les dones és alguna cosa que veiem que té parany i que està molt lligat a models molt estereotipats i masculistes del que són les dones amb diversitat funcional”

Isabel Caballero, coordinadora de Fundación CERMI Mujeres

4.2. La sexualitat de la dona amb discapacitat

Els moviments feministes han aconseguit avanços en els drets sexuals i reproductius en les últimes dècades. Però el col·lectiu de dones amb discapacitat no ha estat considerat de forma específica i amb això no s'han incorporat les seves necessitats i amenaces concretes.

Com apunta María del Pilar Cruz, professora de la Universitat de Mèxic, **l'exercici de la sexualitat i de la reproducció passa inadvertit, s'omet i fins i tot se sanciona quan es parla de dones amb discapacitat.**

Les dones amb discapacitat, des de l'imaginari col·lectiu, són percebudes com asexuals a més de persones “incompletes, incapaces d'aconseguir la maduresa i per tant les seves opinions, necessitats i decisions segueixen sent invisibilitzades” (Cruz, Maria del Pilar. 2015). Aquest fet es retroalimenta a través de la imatge que ofereixen els mitjans de comunicació.

En el monogràfic 9 del ODF on s'abordava precisament el tractament de la discapacitat en els mitjans de comunicació, s'inclou un epígraf sobre l'article de Montserrat Beles “El tractament de la discapacitat en els mitjans de comunicació” (2007) en el qual assenyala que les dones amb discapacitat apareixen en els mitjans com a éssers febles i dependents, i no les considera participants dels mateixos rols de gènere que les dones sense discapacitat reconeguda. És a dir com mares, esposes, núvies, etc.

El fet de considerar a la dona amb discapacitat fora de la seva dimensió femenina té, entre altres conseqüències, que la seva afectivitat es limita a les relacions familiars (amb progenitors, germans/es, cosins/es, ...) i d'amistat, però anul·lant la dimensió afectiva de les relacions sexuals.

El sexe és una vehicle de comunicació interpersonal, de expressió i d'obtenció de plaer que va més enllà d'una necessitat fisiològica. Negar aquest aspecte bàsic de la vida adulta és un element d'exclusió social, que en el cas de les dones amb discapacitat sol tenir com a origen una sobreprotecció del seu entorn.

“Els drets sexuals són un component integral dels drets humans bàsics i per tant són inalienables i universals. La salut sexual és un component integral del dret al gaudiment del grau màxim assolible de salut. La salut sexual no pot obtenir-se ni mantenir-se sense drets sexuals per a tots”.

Asociación para la Salud Sexual (2009). “Salud sexual para el Milenio. Declaración y documento técnico”. Pp. 3

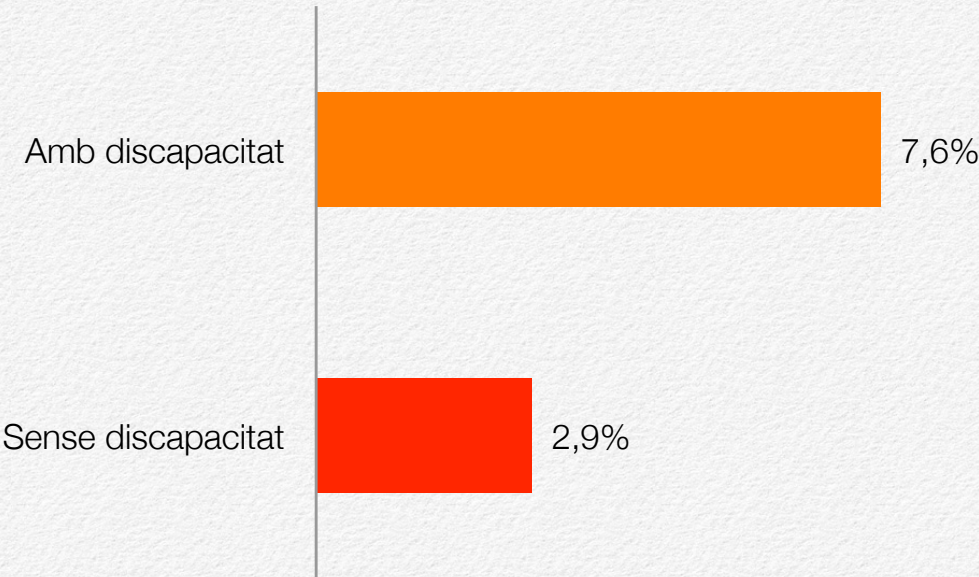
L'informe sobre la “Salut sexual per al mil·lenni” (2009) recull com un dels elements clau la promoció d'una educació sexual que consideri el plaer com una part integral de la salut. **Els programes d'educació sexual destinats a joves amb discapacitat habitualment se centren en la prevenció de malalties de transmissió sexual i en els embarassos no desitjats, però solen aprofundir poc en els components afectius i emocionals de la sexualitat, i en el dret d'intimitat i plaer sexual necessaris per ser feliços.**

4.3. Violència sexual

La violència sexual és un tipus de violència que s'exerceix sobre les dones de manera habitual en l'àmbit domèstic. Aquest tipus de violència sol considerar-se dins de la violència masclista, qüestió que s'abordarà en el proper capítol. Però davant la necessitat d'abordar la sexualitat com un dret específic de la dona amb discapacitat, es recullen aquí les dades d'aquest tipus d'agressió.

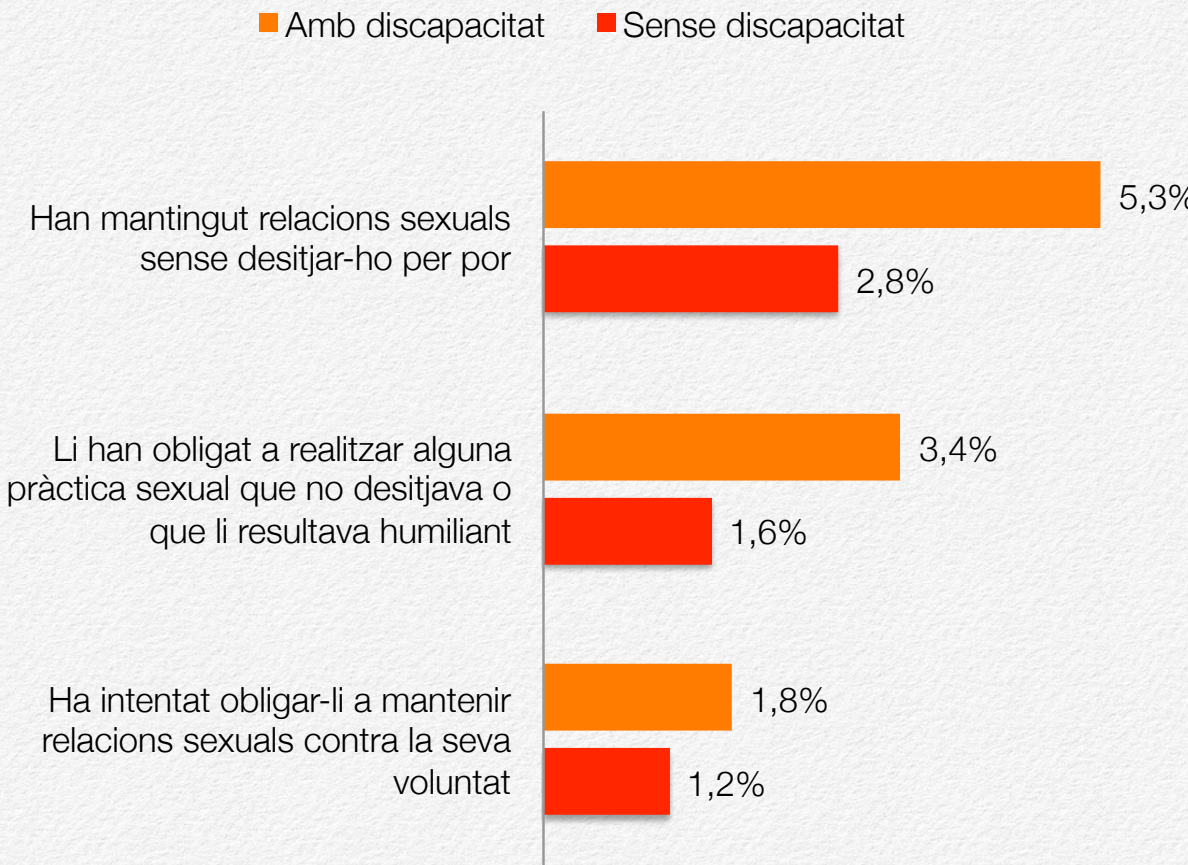
Segons l' "Informe sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015" elaborat pel CERMI, el 7,6% de les dones amb discapacitat enquestades afirmen haver estat obligades a mantenir relacions sexuals per les seves parelles o ex-parelles. En el cas de dones sense reconeixement legal de discapacitat la xifra es redueix en gairebé 5 punts percentuals, sent del 2,9%.

Gràfic 21: Dones amb i sense reconeixement legal de discapacitat que han estat obligades a mantenir relacions sexuals per les seves parelles o ex-parelles. Font: Informe del CERMI sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015

Existeixen altres tipus d'agressió sexual com el fet de mantenir relacions per por de les conseqüències de negar-se, l'intent d'obligar a tenir relacions sexuals i obligar a mantenir determinades pràctiques sexuals no desitjades. En tots aquests casos les dones amb discapacitat presenten un percentatge més elevat que les dones sense discapacitat.

Gràfic 22: Dones amb i sense reconeixement legal de discapacitat víctimes de violència sexual (per tipus) per part les seves parelles o ex-parelles. Font: Informe del CERMI sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015

Violència masclista

5

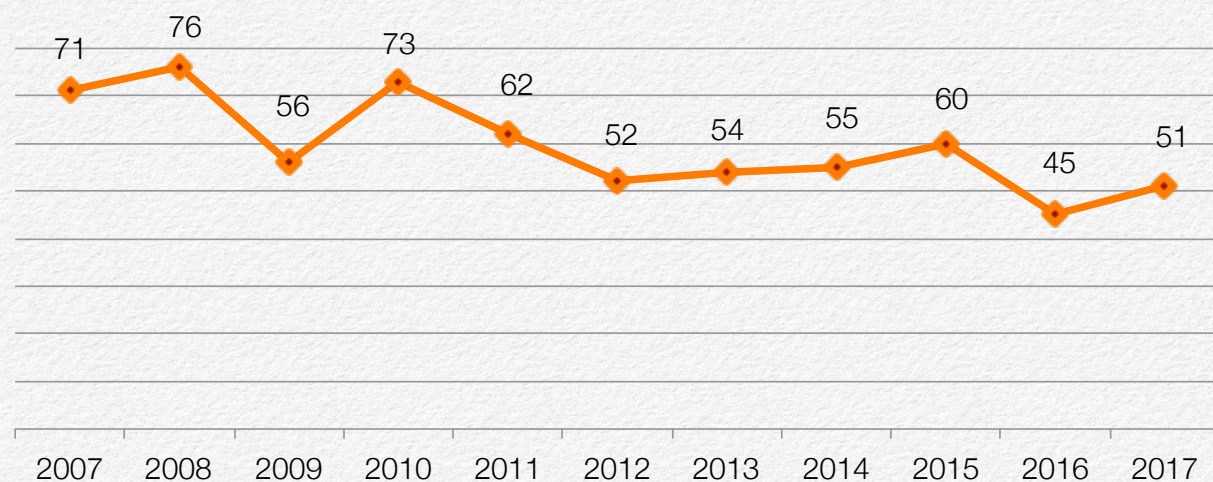
Les Nacions Unides van definir en la Conferència de Pequín, celebrada en 1995, la violència contra la dona com tot acte de violència basat en el gènere que té com a resultat possible o real un dany físic, sexual o psicològic, incloses les amenaces, la coerció o la privació arbitrària de la llibertat, ja sigui que succeeixi en la vida pública o en la privada.

5.1. Tipus de violència envers les dones

La violència masclista, s'entén com la violència que s'exerceix cap a les dones en un context patriarcal, és una xacra en la nostra societat. Existeixen diferents formes d'exercir violència sobre una persona i, en concret, sobre la dona. En l'“Informe sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015” elaborat pel CERMI s'assenyalen 5 tipus de violència que s'analitzaran en aquest capítol, dos de la quals són de caràcter psicològic, diferenciant la part emocional i del control. També es considera la violència econòmica, la violència física i la violència sexual.

La violència masclista té com a conseqüència més terrible la pèrdua de vides. En l'última dècada, cada any han mort més de 50 dones víctimes de la violència exercida sobre elles pel fet de ser dones, sent l'any 2008 quan més homicidis es van comptabilitzar. L'única excepció va ser l'any 2016 on es van comptabilitzar 45.

Gràfic 23: Evolució del nombre de dones assassinades víctimes de la violència masclista. Font: Portal estadístic de la Delegació del Govern per a la Violència de Gènere.

Tipus de violència exercida sobre les dones

Violència psicològica i emocional

Mostres de menyspreu, comentaris humiliants, insults, amenaces, etc.

Violència psicològica de control

Insistència per saber on es troba a cada moment, limitació de la vida social, limitació a sortir de casa, gelosia, etc.

Violència econòmica

Prohibir prendre decisions sobre temes econòmics, limitar o prohibir comprar, suspendre la autonomia econòmica, prohibir treballar fora de la llar, etc.

Violència física

Agressions físiques que inclouen empentes, bufetades, arrossegat pel terra, asfíxia, amenaces amb armes, etc.

Violència sexual

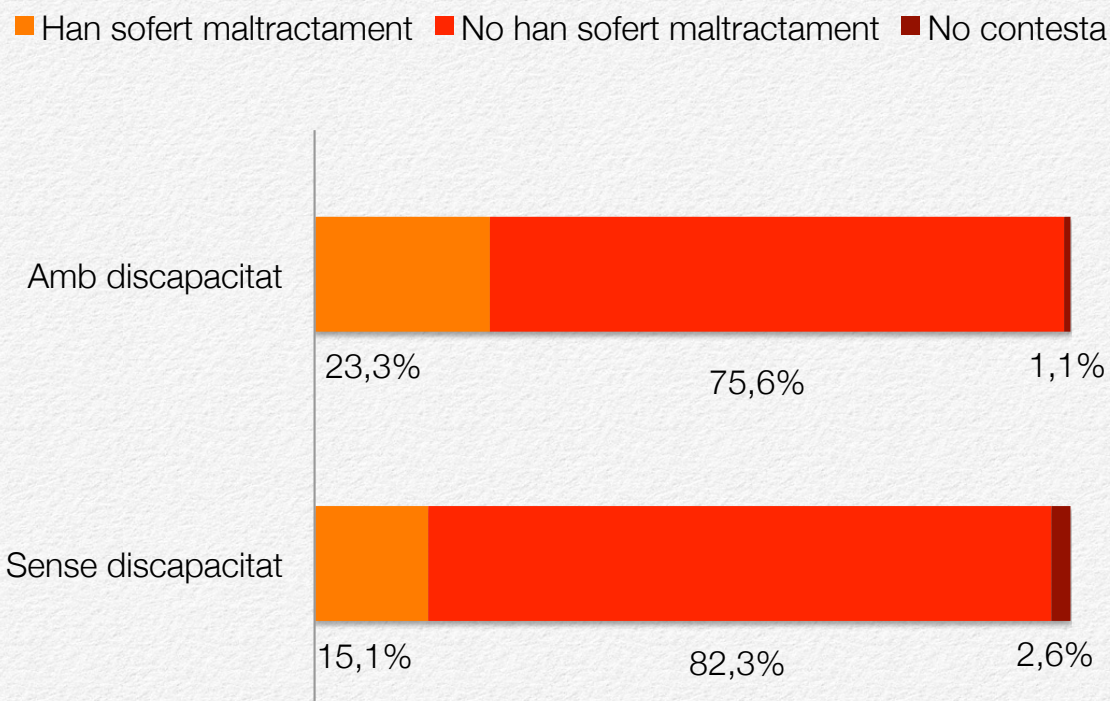
Mantenir relacions sexuals sense consentiment, obligar a realitzar una pràctica sexual no desitjada, degradant, etc.

5.2. Situacions de maltractament i tipus de violència

Les dones amb discapacitat es consideren un col·lectiu, juntament amb nenes i dones migrants, d'especial vulnerabilitat davant la violència de gènere. Les dades analitzades de la Macroenquesta de violència contra la dona 2015 així ho assenyalen per a la majoria d'indicadors.

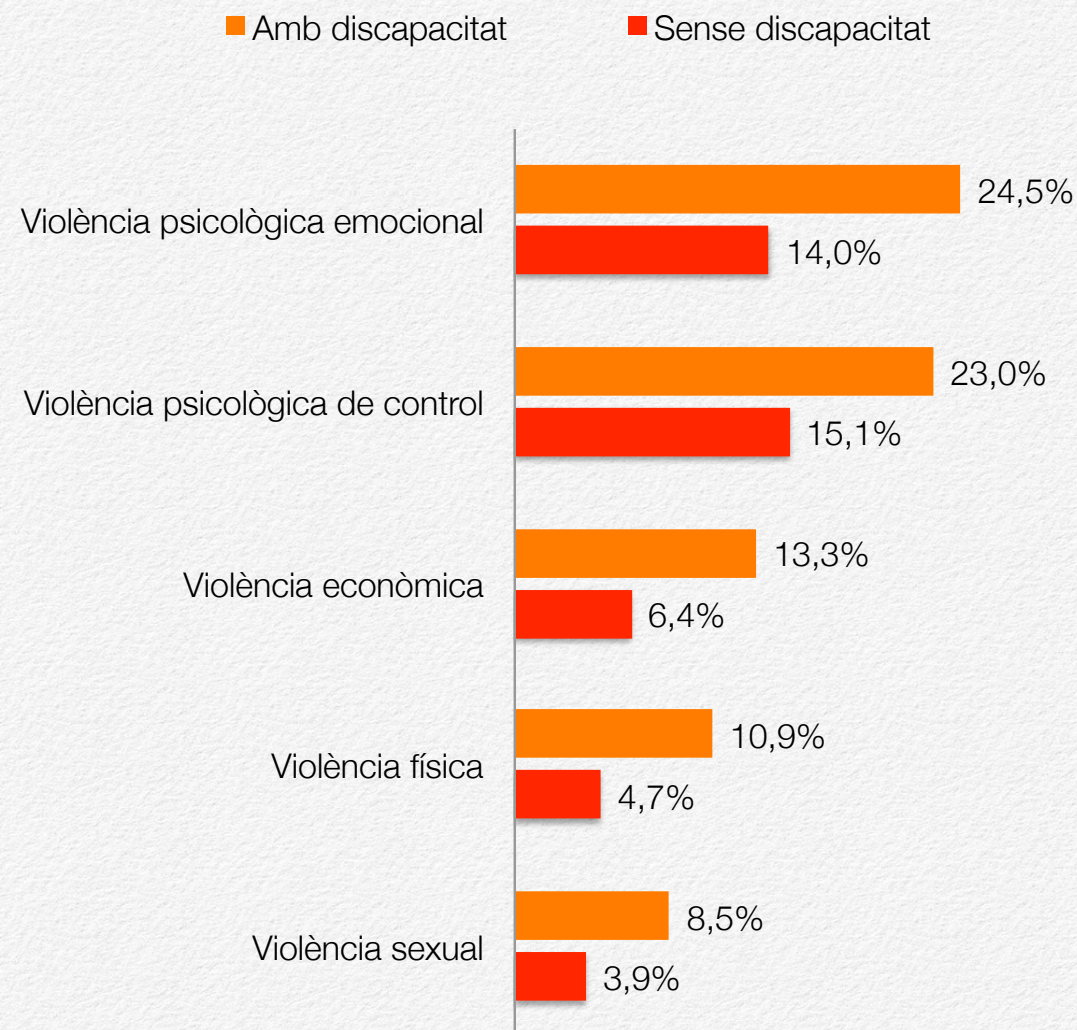
Un primer element a tractar és la incidència del maltractament en dones amb discapacitat i sense. Les dones amb discapacitat tenen un 8% més de probabilitat de patir violència masclista, que les dones sense cap discapacitat. En concret, pràcticament 1 de cada 4 dones amb discapacitat afirma haver sofert maltractament enfront del 15% de les dones sense discapacitat reconeguda. El maltractament s'ha definit com la violència física, sexual o por a la seva parella o ex-parella.

Gràfic 24: Dones que han sofert maltractament (o no) amb i sense reconeixement legal de discapacitat. Font: Macroenquesta de violència contra la dona 2015

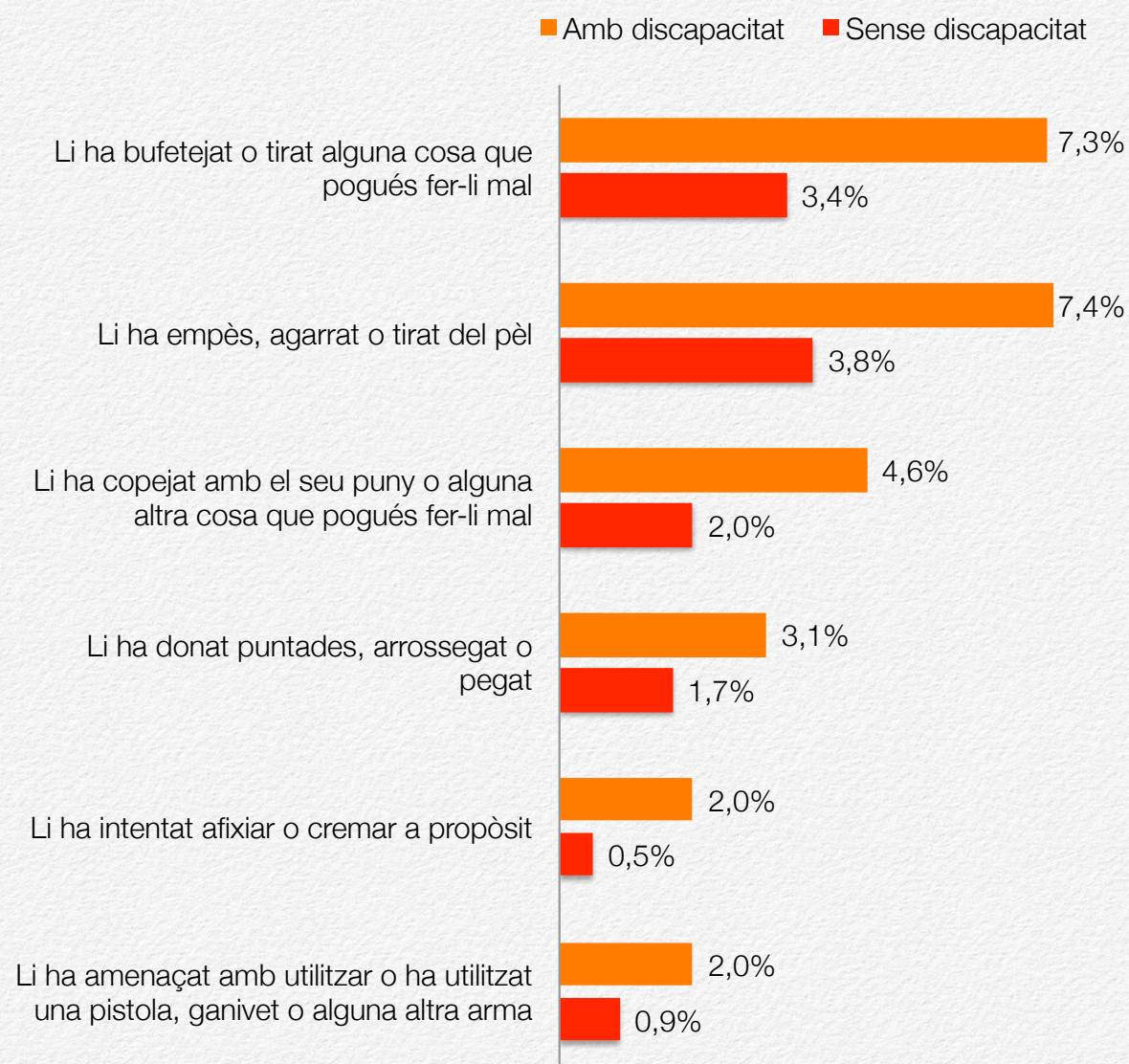
Una anàlisi detallada de cada tipus de violència: emocional, de control, econòmica, física i sexual, posa de manifest com en tots els tipus de violència la incidència sobre les dones amb discapacitat és superior que en el cas de dones sense discapacitat. En pràcticament tots els casos el nombre de víctimes es dupliquen quan entra en joc la variable discapacitat.

Gràfic 25: Dones amb i sense reconeixement legal de discapacitat que han sofert violència per la seva parella o ex-parella, per tipus de violència. Font: Informe del CERMI sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015

L'informe del CERMI sobre “violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015” mostra amb més detall les diferències entre dones, amb i sense reconeixement de discapacitat, respecte a la violència física.

Gràfic 26: Dones amb i sense reconeixement legal de discapacitat que han sofert violència física (segons tipus) per part de la seva parella o ex-parella. Font: Informe del CERMI sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015

Per a tots els casos concrets de violència física analitzats, els indicadors de la dona amb discapacitat dupliquen al de les dones sense discapacitat. Cal recordar, novament, que el factor de la discapacitat es suma al del gènere, provocant una major situació d'indefensió.

Factors d'especial vulnerabilitat de les dones amb discapacitat davant la violència física, sexual i psicològica

Síntesi d'elements inclosos en el "Protocol comú per l'actuació sanitària davant la violència de gènere" 2012 del Ministeri de Sanitat

Menor capacitat per defensar-se

Menor independència econòmica

Menor accés a la informació i a l'assessorament de forma autònoma

Menor credibilitat del relat (sobretot en dones amb trastorns de salut mental)

Dificultat per expressar-se

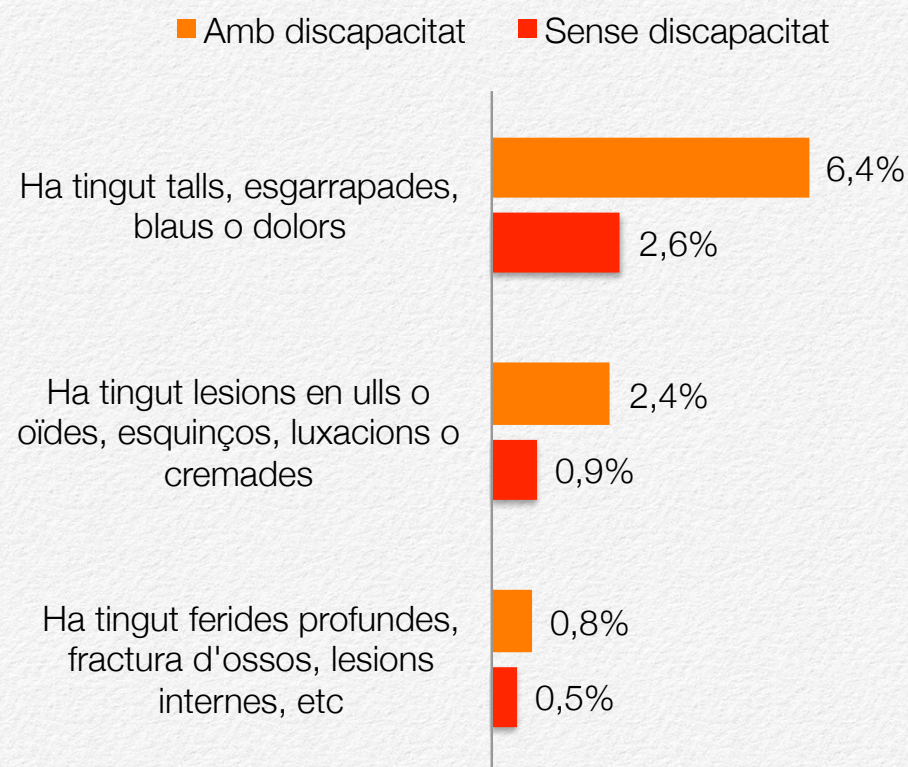

Por a perdre els vincles que proporcionen les cures

5.3. Conseqüències i seqüeles de la violència

Respecte a la conseqüències dels episodis de violència, el mateix informe del CERMI assenyala, en la mateixa línia dels anteriors resultats, que les dones amb discapacitat presenten una major incidència de seqüeles físiques després dels actes violents. Els més comuns són els dolors, esgarrapades i blaus.

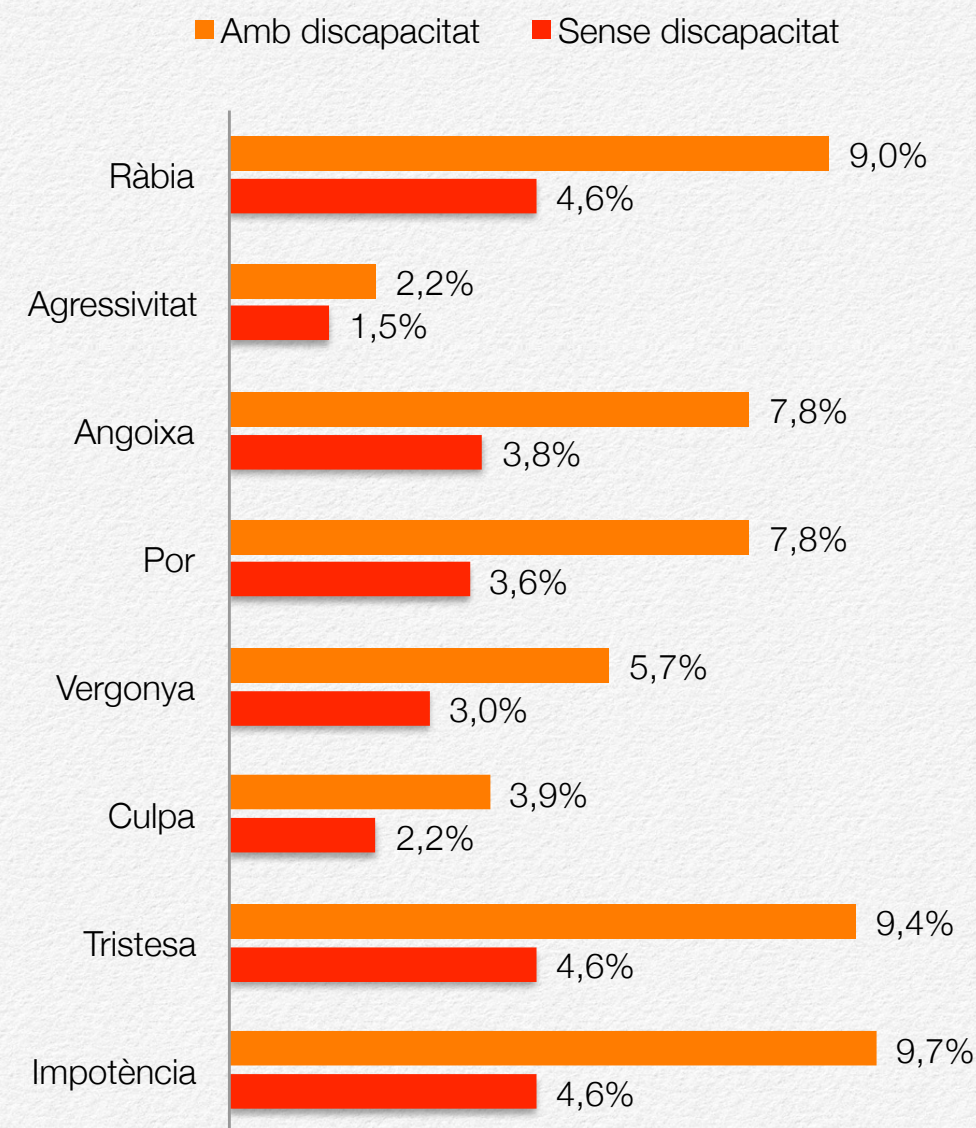
Gràfic 27: Dones amb i sense reconeixement legal de discapacitat que han tingut seqüeles com a conseqüència de la violència exercida contra elles per les seves parelles o ex-parelles. Font: Informe del CERMI sobre va violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015

Una altra conseqüència de la violència masclista, que pot ser menys visible, però sens dubte deixa una petjada psicològica en les víctimes té a veure amb els sentiments que emergeixen després dels episodis de violència.

També els sentiments negatius estan més presents entre les dones amb discapacitat després d'una situació de maltractament, sent la impotència, la tristesa i la ràbia els predominants.

Gràfic 28: Sentiments en dones amb i sense reconeixement legal de discapacitat que han estat víctimes de violència exercida contra elles per les seves parelles o ex-parelles. Font: Informe del CERMI sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015

Conclusions

Aquestes conclusions es plantegen des d'un vessant crític per afavorir la reflexió i el debat entorn la situació de les persones amb discapacitat. També, amb la voluntat d'interpel·lar a tota la ciutadania per treballar conjuntament en la construcció d'una societat més inclusiva i defensar els drets del col·lectiu que estableix la Convenció de l'ONU de 2006.

La interseccionalitat entre gènere i discapacitat reuneix elements de discriminació que es converteixen en una doble barrera social per a les dones amb discapacitat. Cal assenyalar que existeixen qüestions específiques de la dona amb discapacitat que no es donen en uns altres col·lectius, ni en el conjunt de les persones amb discapacitat ni entre les dones sense discapacitat.

Parlar de dona amb discapacitat és parlar d'un segment de població que reuneix a més altres característiques demogràfiques. El fet de ser dona i tenir una discapacitat reconeguda, sol acompanyar-se d'una edat avançada i viure en un entorn rural. **La tríade dona-vellesa-discapacitat, en constant creixement, és una qüestió que necessita d'una anàlisi més profunda de dimensió i context**, ja que es donen dues situacions, la discapacitat sobrevinguda amb l'edat i l'augment de l'esperança de vida de les persones amb discapacitat. Solament d'aquesta forma es podrà donar la millor resposta a aquesta realitat i enfocar les polítiques socials, de manera concreta i efectiva, per part de les administracions i els governs.

Al seu torn, cal considerar que l'accessibilitat és un concepte transversal en la societat. Les dades generals de dones majors de 85 anys amb necessitats en les activitats quotidianes, dones amb i sense discapacitat, posa en evidència les necessitats de suport individual en el dia a dia de grups d'edat avançats. Això apunta a la urgència d'**adequar els espais tant públics com a privats per garantir l'accessibilitat universal**.

L'accés a l'educació és un dret que recull la Convenció de l'ONU sobre els Drets de les Persones amb Discapacitat (2006) així com nombroses cartes i convencions sobre els drets de la infància.

L'actual sistema educatiu treballa orientat a l'educació inclusiva, és a dir, reconeix la diferència i treballa per potenciar les qualitats individuals, evitant l'exclusió de col·lectius vulnerables com és l'alumnat amb discapacitat.

Les xifres aporten llum sobre les nenes i joves amb necessitats especials i l'accés als diferents itineraris d'estudis, però també posen de manifest que representen una tercera part de l'alumnat amb necessitats especials, sent majoritaris els nens.

En un context educatiu que no és neutre i que conté, com altres esferes socials, elements de diferenciació de gènere, **cal preguntar-se si també es produeix una diferenciació per gènere** en aquest entorn i en quin sentit. Davant l'absència d'un estudi específic sobre aquesta temàtica, **l'anàlisi qualitativa sobre l'alumnat amb necessitats especials es converteix en una proposta clara de futur.**

L'accés a estudis superiors mostra una bretxa en les dones amb discapacitat. Mentre que en el conjunt de la societat són les dones els qui més cursen estudis universitaris en el cas de la població amb discapacitat les xifres s'inverteixen, sent els homes els que tenen major accés a aquest tipus d'estudis.

Respecte al mercat laboral, les dades apunten al fet que les dones amb discapacitat s'enfronten també aquí a una doble discriminació. Les dades de població activa són clars: per al conjunt de la població les dones tenen menor accés al mercat de treball. A més, i de forma més pronunciada, la persones amb discapacitat també tenen una menor presència en el mercat laboral. La suma dels dos factors fa que siguin la dones amb discapacitat les que més dificultats tinguin.

La dificultat d'accés i d'un recorregut continuat dins del mercat laboral té efectes directes sobre l'autonomia de les persones i la seva situació econòmica. En els últims anys s'ha posat de manifest com els efectes de la crisi han tingut un biaix de gènere que han provocat una feminització de la pobresa. **En una societat patriarcal, al fet de tenir una discapacitat cal sumar el fet de ser dona.**

La politòloga Maria Freixanet Mateo detalla que segons el Informe Mundial de la Discapacitat, elaborat per l'Organització Mundial de la Salut (OMS) en 2011, les persones amb discapacitat viuen en condicions més precàries, vinculades amb l'alimentació insuficient, la falta d'accés a un habitatge estable, etc. en comparació de la resta de la població. A més, apunta al fet que les dones i nenes amb discapacitat.

Freixanet, M. (2015). *"Gènere i diversitat funcional. Una violència invisible"*. ICPS

La confluència de col·lectius i entitats que treballen en pro de de les persones amb discapacitat i del feminisme és un fet recent. Encara queden molts espais relacionals i d'anàlisi, a fi d'identificar aquells aspectes on la suma d'aquests dos factors (gènere i discapacitat) impliquen una doble discriminació.

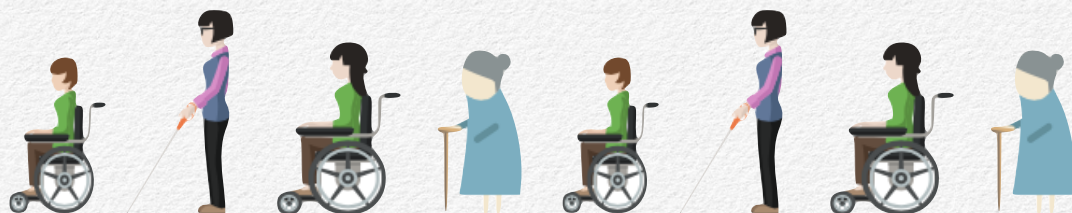
No es pot obviar que la Convenció Internacional dels Drets de les Persones amb Discapacitat de l'ONU recull en el seu **article 29 que els estats que ratifiquen la Carta han de "assegurar que les persones amb discapacitat puguin participar plena i efectivament en la vida política i pública en igualtat de condicions que la resta"**.

El president del Parlament Europeu, Antonio Tajani, ha assegurat el dret al vot de les persones amb discapacitat i amb les necessàries condicions d'accessibilitat universal, per exercir el dret de sufragi en igualtat de condicions, "no és una qüestió de solidaritat, sinó de llibertat".

Publicat a La Vanguardia el 7 de desembre de 2017

La realitat és que el 60% de les persones amb discapacitat que han estat legalment incapacitades són dones. Amb això, es produeix una limitació de drets de ciutadania que poden incloure, entre unes altres qüestions, el dret al vot. En el cas d'Espanya aquest dret ha estat reconegut l'any 2018.

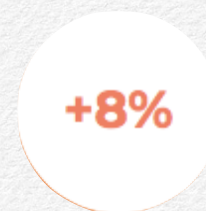
Els drets sexuals i reproductius es troben seriosament compromesos en les dones amb discapacitat. Als elements de control patriarcal relacionats amb aquesta qüestió, i que es donen en les dones en general a diferents nivells en funció de la cultura i context, cal afegir **la sobreprotecció existent cap a les dones amb discapacitat i la imatge social sobre aquestes**: solen ser concebudes com persones asexuades i exemptes del seu rol com a mares.

Per poder trencar amb els estereotips que neguen la llibertat i una plena salut sexual i reproductiva a les dones amb discapacitat es fa necessari, com a primer pas, el seu reconeixement com part integrant de la societat, en igualtat de drets que la resta de les dones. **Aquest reconeixement és necessari en l'entorn més proper, com la família, però també en el tractament mèdic i sociosanitari de les dones amb discapacitat.**

L'últim tema abordat en aquest monogràfic fa referència a la **violència masclista i la situació de major indefensió en què es troben les dones amb discapacitat**. En tots els tipus de violència masclista analitzats (emocional, de control, econòmica, física i sexual) les dones amb discapacitat presenten xifres més elevades que les dones sense una discapacitat reconeguda.

La victimització de la dona amb discapacitat és un fet poc analitzat fins ara i que en el qual s'ha d'aprofundir per poder dimensionar millor aquest fet. Així per exemple no es compta amb informació sobre les víctimes mortals de la violència masclista segons discapacitat. Aquestes dades seran útils per a l'enfocament de polítiques de prevenció i atenció a les víctimes de maltractament i violència masclista.

Les dones amb discapacitat reconeguda pateixen més situacions de maltractament que les dones que no tenen una discapacitat reconeguda. La diferència és de 8 punts percentuals.

La dona amb discapacitat és més vulnerable al maltractament, existint una distància 8 punts respecte a la dona sense discapacitat. I probablement també està més exposada a **la victimització secundària, és a dir, als danys addicionals provocats pel fet de ser víctima**

Aquesta és una qüestió abordada en la sociologia feminista, on s'apunta a l'hostilitat del sistema de justícia, que pot comportar una falta d'informació i també un qüestionament de la víctima, amb el que es provoca una nova agressió i/o s'agreuja el dany. Però, com es produeix la segona victimització de les dones amb discapacitat? La falta de dades és un repte clar per avançar en la igualtat efectiva de les dones amb discapacitat.

Com apuntava Ana Peláez en l'entrevista concedida a l'Observatori de la Discapacitat Física, **falta denunciar la situació de la dona amb discapacitat en els òrgans internacionals i això va de la mà de l'existència d'organitzacions feministes integrades per dones amb discapacitat** que informin i posin sobre l'agenda política la seva situació.

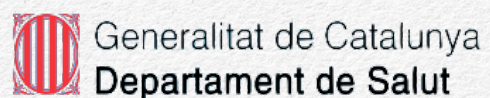
Fitxa tècnica

Una part significativa de les dades d'aquest monogràfic s'han extret de l' "Informe sobre violència de gènere cap a les dones amb discapacitat a partir de la macroenquesta 2015" elaborat per la Fundació CERMI Dones. També s'han consultat diferents fonts oficials i articles acadèmics. En conjunt ofereixen una visió transversal de la situació de la dona amb discapacitat.

Per a l'elaboració d'aquest monogràfic s'han consultat les següents fonts:

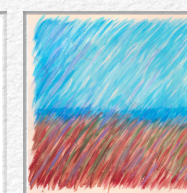
- Agencia EFE. “La controversia de esterilizar a mujeres discapacitadas para protegerlas” Publicado en ABC. [Consultar artículo](#)
- Amnísitia Internacional. Derechos sexuales y reproductivos. [Consultar web](#)
- Asociación para la Salud Sexual (2009). “Salud sexual para el Milenio. Declaración y documento técnico”. [Consultar documento](#)
- Balas Lara, M. (2007) “El tratamiento de la discapacidad en los medios de comunicación”. Comunicación y Discapacidades. [Consultar documento](#)
- Convención sobre los Derechos de la Personas con Discapacidad. Naciones Unidas. [Consultar documento](#)
- Cruz, M. del Pilar (2015). “Acceso a derechos sexuales y reproductivos de las mujeres con discapacidad: el papel de las y los prestadores de servicios”. La ventana vol.5 no.42 Guadalajara. [Consultar documento](#)
- Delegación del Gobierno para la Violencia de Género (2015). “Macroencuesta de violencia contra la mujer 2015”. [Consultar documento](#)
- Datos sobre mujeres con reconocimiento legal de discapacidad por edades. Instituto Nacional de Estadística, 2016
- Datos sobre envejecimiento de población. Encuesta Nacional de Salud, INE- MSSSI 2012
- Datos sobre personas con discapacidad por sexos. Imserso.
- Encuesta de Discapacidad 2008, Instituto Nacional de Estadística.
- Muestra Continua de Vidas Laborales de la Seguridad Social, 2015.
- Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, estadísticas de educación del curso 2014-2015
- Informe Fundación Universia 2015 sobre educación superior
- Fernández, M; Chipre, L; Vidal, P. (2017) “Monográfico 9: Tratamiento de la discapacidad en los medios de comunicación” de la Colección Monográficos del Observatorio de la Discapacidad Física. [Consultar documento](#)
- Fernández, M.; Vidal, P (2016). “Panoràmic 2016. Dades per enfortir les entitats”. Torre Jussana. [Consultar documento](#)
- Fernández, M; Cegarra, B; Vidal, P. (2015) “Monográfico 3: La ocupación de las personas con discapacidad” de la Colección Monográficos del Observatorio de la Discapacidad Física. [Consultar documento](#)
- Freixanet, M. (2015). “Gènere i diversitat funcional. Una violència invisible”. ICPS. [Consultar documento](#)
- Informe de la Cuarta Conferencia Mundial sobre la Mujer. Beijing, 4 a 15 de septiembre de 1995. Naciones Unidas. [Consultar documento](#)
- Peláez, A.; Villarino, P. (directoras). “Informe sobre violencia de género hacia las mujeres con discapacidad a partir de la macroencuesta 2015”. Fundación CERMI Mujeres. [Consultar documento](#)
- Portal Estadístico de la Delegación del Gobierno para la Violencia de Género. Ministerio de Presidencia, Relaciones con las Cortes e Igualdad. [Consultar web](#)
- Observatorio de la Discapacidad Física y Federació Catalana de Voluntariat Social (2'18). “Voluntariat i Discapacitat”
- Santamaria, C. (directora). (2007). “Procesos y realidades de las mujeres con discapacidad a causa de la violencia de género”. Delegación Especial del Gobierno contra la Violencia sobre la Mujer

Alianzas:

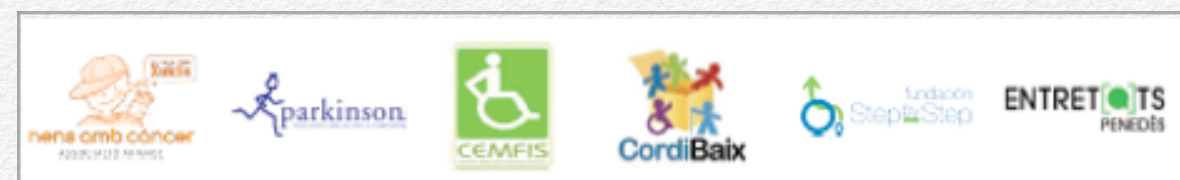

OBSERVATORI
DISCAPACITAT
FÍSICA

Entidades impulsoras

Consejo de dirección

Sin título

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipisicing elit, sed do eiusmod tempor incididunt ut labore et dolore magna aliqua. Ut enim ad minim veniam, quis nostrud exercitation ullamco laboris nisi ut aliquip ex ea commodo consequat.

Términos del glosario relacionados

Arrastrar términos relacionados aquí

Índice